

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

“ЕВРОСИЁ” ЖАМҒАРМАСИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

В.А. Котов, С.К. Турдиев

МАҲАЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ ТАРТИБГА СОЛИШ

Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети
ўқув-ўқувчи Кенгаши томонидан ўқув қўлланма
сифатида тавсия этилган

Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти,
Тошкент 2004.

05,050 (5y) Иқтисодий ва
бошқариш

Ушбу лойиҳа “Евросиё” жамғармаси кўмагида, Америка
Қўшма Штатларининг Халқаро Тараққиёт Агентлиги (USAID) тақ-
дим этган маблағлар ҳисобига амалга оширилди. Муаллифларнинг
ушбу ҳужжатда ифодаланган нуқтаи назари Халқаро Тараққиёт Аген-
тлиги ёки “Евросиё” жамғармасининг нуқтаи назарига мос кел-
маслиги мумкин.

W 31721
2g1

©Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти,
Тошкент 2004.

in 65 6201	Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston MI
---------------	--

10

Котов В.А., Турдиев С.К. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш. Ўқув қўлланма. - Т.: ТДИУ, "ЕВРОСИЁ", 2004. - 96 бет.

Ушбу ўқув қўлланма олий ўқув юртларининг "Маҳаллий иқтисод ва менежмент" ихтисослиги фанларини ўрганаётган талабалари учун мўлжалланган.

Ўқув қўлланма материаллари Ўзбекистонда амалда бўлган маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари ва аъналардан келиб чиққан ҳолда, илғор хориж тажрибасини ўрганиш асосига қурилган.

Қўлланманинг алоҳида боблари маҳаллий бошқарув органларининг ёш ходимларида, Ўзбекистон Республикасида маҳаллий қурилишнинг шаклланиши муаммоларини ўрганаётган аспирантлар ва тадқиқотчиларда ҳам қизиқиш уйғотади деган умиддамиз.

Ўқув қўлланманинг охириги бўлими бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида маҳаллий иқтисодни тартибга солиш механизмини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари мазмунини очиб беради.

Ўқув қўлланманинг ҳар бир бобига таълим олувчиларга ёрдам берадиган услубий материаллар (муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар, шунингдек асосий адабиётлар рўйхати) илова қилинган. Ўқув қўлланманинг охирида қўшимча адабиётлар рўйхати ҳамда матнда учрайдиган мураккаб сўз ва атамалар луғати келтирилган.

Масъул муҳаррирлар: акад. Ғудомов С.С.,
проф. Холмўминов Ш.Р.,
доц. Каланова М.З.

Тақризчилар: и.ф.д. Маликов Т.С.,
и.ф.д. Йўлдошев А.А.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	6
------------	---

I боб. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий (муниципал) сиёсатнинг принциплари ва ҳозирги ҳолати	7
1.1. Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётида маҳаллий ҳокимият органлари ролининг ошиб бориши шартлари	7
1.2. Маҳаллий қурилиш соҳасидаги давлат сиёсатини амалга ошириш принциплари ва механизми	12
1.3. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий (муниципал) қурилишнинг бугунги ҳолати	17
Қисқача хулосалар	20
Муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар	23
Асосий адабиётлар	24

II боб. Ўзбекистоннинг республика, минтақавий ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш механизми	25
2.1. Давлат ҳокимиятининг турли поғоналари ўртасида ваколатларни тақсимлашнинг вазифаси ва принциплари	25
2.2. Республика, минтақавий ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш жараёнининг ҳозирги ҳолати.....	30
2.3. Республика, минтақавий ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасида ўзаро ҳамкорлик ва алоқаларнинг самарадорлигини ошириш йўллари	33
Қисқача хулосалар	41
Муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар	42
Асосий адабиётлар.....	43

III боб. Маҳаллий (муниципал) иқтисодиётни тартибга солишнинг замонавий ҳолати	44
3.1. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий фаолиятни тартибга солиш шартлари	44
3.2. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмаларнинг иқтисодий фаолиятини тартибга солишнинг бугунги ҳолати	51
3.3. Маҳаллий тузилмаларни иқтисодий ривожлантириш принциплари	54
3.4. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш механизмини амалга оширишнинг асосий йўналишлари	59

Қисқача хулосалар	71
Муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар	72
Асосий адабиётлар.....	73

IV боб. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий иқтисодиётни тартибга солишнинг самарадорлигини ошириш муаммолари ва йўллари.... 74

4.1. Маҳаллий фаолиятни тартибга солишнинг самарали механизмини шакллантириш йўлидаги қийинчиликлар..... 74

4.2. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солишни такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари ва унинг самарадорлигини баҳолашнинг асосий мезонлари..... 75

Қисқача хулосалар

82

Муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар

84

Асосий адабиётлар.....

85

Қисқача хулосалар

87

Матнда учрайдиган мураккаб сўз ва атамалар лугати

89

Қўшимча адабиётлар рўйхати

91

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси мустақилликни қўлга киритганидан кейин Фарбда маҳаллий тузилмалар деб аталувчи маҳаллий ҳокимият органларининг ўрни ва ҳуқуқий мақомини ошириш мамлакатда демократик ва иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришнинг устувор йўналишларидан бирига айланди.

Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов илгари сурган юқори давлат ҳокимияти органларидан маҳаллий ҳокимият органларига, улардан эса – фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига кўпгина ваколатларни аста-секин беришга йўналтирилган давлат курси маҳаллий бошқарувнинг аҳамиятини оширувчи муҳим шартлардан биридир. Зотан, маҳаллий тузилмалар ёрдамида давлат ҳокимият органлари алоҳида шахсларнинг иқтисодий, ижтимоий ва маиший масалаларини ҳамда ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш муаммоларини янада самарали ҳал қилишни ўрганишлари лозим.

Президент И.А. Каримов ўзининг “Бунёдкорлик йўлидан” асарига: “Бир томондан, халқимизнинг кўп асрлик тарихига ва маданиятига, иккинчи томондан эса, жаҳоннинг энг илғор ютуқларини ўзлаштиришга асосланган давлат тизими жамиятимиз жаҳон ҳамжамиятида ҳақли равишда эгаллаши лозим бўлган ўринга мос келади”, деб қайд этади.

Маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллиги ва масъулияти даражаси анча ошганлиги мазкур органларнинг раҳбарлари ва мутахассисларидан иқтисодий ривожланган мамлакатларда давлат қурилиши амалиётидан мустаҳкам ўрин олган маҳаллий иқтисодиёт ва маҳаллий менежментнинг назарий асосларини яхши билишни талаб этади.

Маҳаллий фаолият соҳасидаги бой чет эл тажрибасини тизимга солмасдан, республикадаги маҳаллий тузилмаларнинг ишини ташкил этишга нисбатан кўпгина ёндашувларни тушуниб етмасдан, шунингдек маҳаллий иқтисодиётни тартибга солишнинг мутлақо янги стратегиясини ишлаб чиқмасдан юқорида зикр этилган мураккаб муаммони муваффақиятли ҳал қилиш мумкин эмас.

Маҳаллий тузилмалар ролининг ортиши учун ижобий объект ва субъектив омиллар мавжудлигини эътиборга олиб, биз мазкур ўқув-услубий қўлланмада мавжуд жаҳон тажрибасини кўриб чиқишга, маҳаллий тузилмаларнинг иқтисодий фаолиятини тартибга солиш соҳасидаги анъаналарни аниқлашга, мазкур механизмни

Ўзбекистоннинг давлат бошқаруви органларининг иш амалиётига татбиқ этиш шартларини илмий асослашга, бу йўналишда тўпланган тажрибани кўрсатиб, уни такомиллаштириш йўлларини таърифлашга ҳаракат қилдик.

Ўқув қўлланма кириш қисми ва тўрт бобдан ташкил топган бўлиб, уларнинг ҳар бири асосий матндан ташқари, муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар ҳамда асосий адабиётлар рўйхатини ўз ичига олади. Ўқув қўлланманинг охирида қўшимча адабиётлар рўйхати ҳамда матнда учрайдиган мураккаб сўз ва атамалар луғати келтирилган.

Ўқув қўлланма бакалавриат доирасида мазкур фанни ўрганаётган талабаларга мўлжалланган. Шунинг учун ҳам биз асосий эътиборни маҳаллий қурилиш соҳасидаги хориж тажрибасини таҳдиддан ўтказишга, Ўзбекистонда маҳаллий органлар фаолиятини тартибга солишнинг ҳозирги ҳолати ва бу соҳада мавжуд муаммоларни тавсифлашга қаратдик.

Моҳият эътибори билан, ушбу мавзудаги Ўзбекистонда биринчи ўқув қўлланманинг нашр этилиши талабаларга маҳаллий тузилмаларнинг фаолиятини тартибга солиш механизмнинг моҳияти ва мазмуни ҳақида аниқ тасаввур беради, мамлакатимизда ме-нежментнинг мазкур истиқболли йўналишининг шаклланиши йўлидаги муаммоларни намоён этади, деган умиддамиз.

**Ўзбекистон Республикасида маҳаллий (муниципал) сиёсатнинг
принциплари ва ҳозирги ҳолати**

**1.1. Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётида маҳаллий
ҳокимият органлари ролининг ошиб бориши шартлари**

Фарбда маҳаллий тузилмалар деб аталувчи маҳаллий ҳокимият органларининг роли ва ҳуқуқий мақомини ошириш Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Маҳаллий ҳокимият органлари ролининг ошиши шу билан изоҳланадики, давлат самарали фаолият кўрсатиши учун давлат манфаатлари ва маҳаллий манфаатларнинг, яъни ҳар бир алоҳида шаҳар, шаҳарча, қишлоқ аҳолиси умумий манфаатларининг мувозанатини таъминлаш зарур. Бунда шаҳар, туман ҳокимиятлари, шаҳарча ва қишлоқ кенгашлари, шунингдек уларнинг ҳудудида жойлашган маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари — маҳалла кўмиталари ва маҳалла оқсоқоллари кенгашлари маҳаллий манфаатларни ифода этади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўзларига берилган ваколатлар доирасида мустақилдирлар, яъни улар ўз ҳудудида яшайдиган аҳоли ва мазкур ҳудудда фаолият кўрсатувчи, республика ёки минтақа мулкнинг тузилмаси таркибига кирмайдиган, хўжалик юритувчи субъектларнинг манфаатларини ҳимоя қиладилар.

Маҳаллий ҳокимият органлари Ўзбекистон Республикасидаги конституциявий тузумнинг негизларидан ҳисобланади, яъни, халқ ҳокимияти сифатида, улар аҳолига яқин бўлиб, фуқароларнинг маълум ҳудудда биргаликда яшашга асосланган манфаатларини ҳимоя қилади ва мазкур ҳудуд аҳолисининг ўзаро алоқалари маҳсули ҳисобланади. Маҳаллий органлар, бошқа давлат ҳокимияти органлари сингари, фуқароларнинг турар жойга эга бўлиш, малакали тиббий ёрдамдан фойдаланиш, билим олиш ва бошқа бир қатор ҳуқуқларини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратадилар. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ уларнинг зиммасига маҳаллий аҳамиятга молик муҳим масалаларни ҳал қилиш, шу жумладан маҳаллий мулкни бошқариш, маҳаллий бюджетларни шаклланти-

риш, тасдиқлаш ва ижро этиш, маҳаллий солиқ ва йиғимларни белгилаш, жамоат тартибини муҳофаза қилиш юкланган.

Бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатларда давлат бошқаруви органларини қайта тузиш тажрибаси шуни кўрсатадики, ўта марказлаштирилган бошқарув тизимида давлат тузилишидан кўп укладли фуқаролик жамиятига ўтишда олий давлат муассасаларининг кўпгина ваколатлари аста-секин маҳаллий ҳокимият органларига, улардан эса — фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига берилиши лозим.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасида маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллигини кенгайтиришга, бюджетлар ўртасидаги муносабатларни мақбуллаштириш, маҳаллий ҳокимият органларининг ҳудудида жойлашган юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини ҳудудни ободонлаштириш, кўкамзорлаштириш, тозалаш, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, халқ истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчи ва аҳолига хизматлар кўрсатувчи кичик ва бошқа корхоналар ташкил этишга жалб қилиш йўли билан маҳаллий фаолиятнинг молиявий негизини мустақамлашга йўналтирилган ҳуқуқ меъёрлари қабул қилинди.

Фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш, маҳаллий ҳокимият органларининг конституциявий ваколатларини амалга ошириш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқаришга берилган давлат кафолатларини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратишнинг зарурлиги маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллигини кенгайтириш масаласини долзарб қилиб қўйди.

Давлат ва жамият тузилишининг барқарорлиги, республика ва минтақавий бошқарув органлари маҳаллий бошқарув органларини қўллаб-қувватлашга йўналтирилганлиги, маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг ўзига хос жиҳатлари ўзбек халқининг маданияти ва анъаналарига қадимдан хослиги Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бошқарув органлари шаклланишининг ўзига хос хусусиятларидир.

Маҳаллий тузилмаларнинг мустақиллиги ва масъулиятини оширишга йўналтирилган иқтисодий ва ижтимоий ҳаётдаги ислохотларни аста-секин чуқурлаштириш негизида давлат қурилиши асосларини ислох қилишнинг тадрижий йўли мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида маҳаллий бошқарув органларининг ролинини оширишнинг яна бир муҳим шартига айланди. Бу янги хўжалик

юритиш шароитларида маҳаллий қурилиш вазифаларини оқилона ва режали ҳал қилиш, инқирозли ҳолатларга йўл қўймаслик имконини берди.

Давлат ҳокимияти органларининг алоҳида ваколатларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига аста-секин беришга йўналтирилган давлат курси Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бошқарув ролининг ошишига ёрдам берди. Ўзбек халқининг тарихий ривожланиши жараёнида вужудга келган маҳаллалар ва бизнинг давримизда ташкил топган маҳалла кенгашлари, маҳалла оқсоқолларининг йигинлари жаҳон амалиётида ўхшаши бўлмаган фуқаролик жамиятининг ўзига хос тузилмасини ташкил этди. Давлат ҳокимияти органлари юқорида зикр этилган тузилмалар ёрдамида юзага келаётган фуқароларнинг иқтисодий, ижтимоий ва маиший масалаларини, ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш муаммоларини ҳал қилмоқдалар.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий ҳокимият органлари ролининг ошиши, бизнингча, бир қатор объектив ҳолатлар билан белгиланади, шу жумладан:

1) бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида мамлакат ижтимоий ва иқтисодий ҳаётини ислоҳ қилишнинг муҳим омиллари — ҳудудларни табиий, демографик ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш шартлари ролининг изчил ошиб бориши;

2) бир томондан, шаҳар ва туман хўжалиklarини ривожлантириш имкониятлари ва бундаги чеклашларнинг ўзига хос хусусияти, иккинчи томондан эса, муайян ишлаб чиқариш турларининг талаблари етарли даражада эътиборга олинмаётганлиги. Зотан, бу кўпгина ҳолларда минтақа иқтисодий ўсишининг мавжуд захираларидан фойдаланишнинг самарадорлиги пасайишига олиб келмоқда;

3) маҳаллий ҳокимият органларига жуда катта жавобгарликнинг юкланиши, уларга иқтисодни бошқариш, ҳудудларни мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, аҳолининг муносиб турмуш даражасини таъминлаш, табиатдан оқилона фойдаланиш соҳаларида янада кенг ваколатлар берилиши;

4) молия ресурслари чекланган шароитларда маблағ билан таъминлашда хўжалиги жадал ривожланаётган минтақаларни устувор қўйиш, бунда барча минтақаларнинг манфаатларини эътиборга олиш;

5) мамлакатда амалга оширилаётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг минтақавий жиҳатини фаоллаштириш-

нинг зарурлиги, акс ҳолда бу ислоҳотларни тез ва муваффақиятли амалга ошириш мумкин эмас;

б) давлат молия ресурсларининг чекланганлигидан келиб чиқиб, бу ресурсларни бутун мамлакат манфаатларида марказлаштирилган тартибда тақсимлаш, баъзан иқтисодий ислоҳотларга маъмурий аралаштириш усуллари ҳам қўллаш. Бунда ҳудудларнинг иқтисодий ривожланиш даражаларини яқинлаштириш мураккаб масала бўлиб, уни қисқа вақт ичида, фақат ҳудудларнинг кучи ва саъй-ҳаракатлари билан ҳал қилиб бўлмаслигини, бу соҳада давлатнинг оқилона маҳаллий сиёсати талаб этилишини унутмаслик зарур.

Объектив ҳолатлар билан бир қаторда, Ўзбекистон Республикасида маҳаллий сиёсатни фаоллаштириш зарурлигини белгилаб берган бир қатор субъектив омилларнинг ҳам мавжудлигини тан олиш керак. Уларнинг энг муҳимлари қуйидагилардир:

1) кўп укладли иқтисодга эга бўлган ва мамлакатнинг хўжалик ҳаётини бошқариш номарказланган демократик давлат қуриш;

2) маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларини кенгайтириш (иқтисодий ва сиёсий мустақиллик бериш);

3) маҳаллий ҳокимият органларини давлат сиёсатининг асосий амалга оширувчиларига айлантириш (илгари бу функцияларни вазирликлар ва жойлардаги партия органлари бажарган);

4) маҳаллий ҳокимият органларини халққа ва аҳолининг реал эҳтиёжларига яқинлаштириш;

5) маҳаллий ҳокимият органларининг фаолият қўлами ва қуйидагилар:

а) пул маблағларини давлат бюджетининг турли даражаларига ўз вақтида ва мумкин қадар тўлиқ сафарбар этиш;

б) бюджетдан ажратилган маблағлардан оқилона фойдаланиш;

в) ижтимоий ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги (хўжалик юритувчи субъектларни рўйхатдан ўтказиш, тугатиш, уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, назорат қилиш);

г) ижтимоий соҳа (таълим, соғлиқни сақлаш, табиатдан фойдаланиш, ижтимоий таъминот) органларининг ишини қўллаб-қувватлаш;

д) ҳудудий тузилма миқёсида бозор инфратузилмасини (транспорт, алоқа, муҳандислик-коммунал ва молия инфратузилмасини) ривожлантириш;

е) маъмурий-ҳудудий тузилма доирасида қулай инвестиция муҳитини яратиш ва хориждан инвесторлар жалб қилиш;

ж) мавжуд меҳнат ресурсларидан минтақавий фойдаланиш ва янги иш жойлари ташкил этиш учун жавобгарлиги даражасини ошириш;

б) ҳудудларни мутаносиб истиқболли ривожлантириш учун маҳаллий орган раҳбарларининг шахсий жавобгарлигини ошириш.

Маҳаллий тузилмалар роли ошишининг юқорида зикр этилган шартлари ва омилларининг мавжудлиги маҳаллий қурилиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари, мазмуни ва йўналишини ҳамда Ўзбекистонда нафақат республика ёки минтақавий ҳокимият органларининг, балки мамлакат давлат тузилишининг негизини ташкил этувчи маҳаллий тузилмаларнинг манфаатларини ҳам ифода этувчи маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солишининг тегишли механизмини яратиш зарурлигини белгилаб берди.

1.2. Маҳаллий қурилиш соҳасидаги давлат сиёсатини амалга ошириш принциплари ва механизми

Давлатнинг маҳаллий сиёсати кўп вазифали ва кўп босқичли сиёсат бўлиб, маҳаллий тузилмалар фаолиятининг деярли барча ҳаётий муҳим соҳалари ва бўғинларини қамраб олади. Марказ ва минтақаларнинг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органлари, шунингдек маҳаллий бошқарув ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари юқорида зикр этилган сиёсатнинг субъектлари ҳисобланади.

Маҳаллий бошқарувни янада ривожлантириш, иқтисодий ва ижтимоий ривожланган демократик давлат қуришнинг зарур шarti — маҳаллий тузилмалар фаолиятининг самарадорлигини ошириш маҳаллий қурилиш соҳасидаги давлат сиёсатининг бош мақсадидир.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмаларни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий қондаларида турли миқёсдаги маҳаллий тузилмаларни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатининг мақсадлари, устувор йўналишлари ва вазифалари ҳамда бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида мазкур сиёсатни амалга ошириш принциплари ва механизмлари ҳақидаги тасаввурларнинг ягона тизими мустақамланган.

Маҳаллий қурилишни ривожлантириш соҳасида давлат сиёсати Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш Европа хартиясига, халқаро ҳуқуқнинг умум

этироф этилан принциплари ва меъёрларига, Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий иқтисодиёт ва маҳаллий менежментни ривожлантириш соҳасидаги халқаро шартномаларига ва бошқа меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларига асосланади. Мазкур сиёсат республика, минтақавий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳамда тегишли мансабдор шахсларнинг маҳаллий тузилмаларни ислоҳ қилиш жараёнидаги фаолиятида ворисийликни таъминлашга йўналтирилган.

Маҳаллий ҳокимият органларининг давлат мақоми ҳамда демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуришдаги муҳим роли Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгиланган. Конституцияда халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи эканлиги, у ўз ҳокимиятини бевосита, шунингдек давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари орқали амалга ошириши мустақамланган.

Шаҳар ва туман ҳокимиятлари, кўрғон ва қишлоқ кенгашлари билан бир қаторда, маҳаллий бошқарувнинг муҳим объектлари жумласига маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ҳам киради. Давлат мазкур органларни маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш, маҳаллий тузилманинг ва унда яшайдиган ҳар бир фуқаронинг кундалик эҳтиёжларини қондиришга мўлжалланган фуқароларнинг ўзини ўзи уюштириши шакли деб эътироф этади ҳамда уларнинг фаолиятини кафолатлайди.

Ўзбекистон Республикасида давлат маҳаллий мулкни, шу жумладан ерга ва бошқа табиий ресурсларга мулкдорлик ҳуқуқини эътироф этади ва ҳимоя қилади. Мазкур конституциявий ваколатлар Ўзбекистон Республикасидаги конституциявий тузумнинг асослари жумласидан бўлиб, оммавий ҳокимият тизимида маҳаллий бошқарув органлари ҳолатининг сиёсий ва ҳуқуқий барқарорлигини таъминлашга йўналтирилган.

Республика қонунларида маҳаллий тузилма аҳолисининг ҳаётий фаолиятини бевосита таъминлаш вазифалари маҳаллий аҳамиятга молик масалалар жумласига киритилган. Бундан ташқари, маҳаллий тузилмалар ўз ваколатлари доирасидан чиқарилмаган ҳамда бошқа маҳаллий тузилмалар ва давлат ҳокимияти органларининг ваколатлари жумласига киритилмаган масалаларни кўриб чиқишга ҳақлидирлар.

Қонунга мувофиқ маҳаллий бошқарув органларига алоҳида давлат ваколатлари берилиши, мазкур органлар юқорида зикр этил-

ган ваколатларни амалга ошириш учун зарур моддий ва молиявий ресурслар билан таъминланиши мумкин.

Маҳаллий бошқарув шаҳарлар, қишлоқ туманлари, шаҳар ва қишлоқ манзилгоҳларида тарихий ва бошқа маҳаллий анъаналардан келиб чиқиб амалга оширилади. Маҳаллий бошқарув амалга оширилаётган ҳудудларнинг чегараси фақат тегишли ҳудудлар аҳолисининг розилиги билан ўзгартирилиши мумкин.

Суд ҳимоясидан фойдаланиш, давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинган қарорлар натижасида юзага келган қўшимча харажатларни қоплаш ҳуқуқлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан белгиланган маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқларини чеклашнинг тақиқланиши маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг кафолатларидир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг маҳаллий бошқарувни амалга оширишнинг асосий принципларини белгиловчи қондалари маҳаллий ўзини ўзи бошқарини Европа хартиясида таърифланган демократик давлатлар учун умумий бошқарувни номарказлаштириш қилиш, фуқароларнинг уюшишлари, принципларидан келиб чиқиб, маҳаллий ҳокимиятни ташкил этиш соҳасидаги маҳаллий тажрибани чуқур англаб етиш маҳсули бўлди.

Ўзбекистон Республикасида фуқаролик жамияти қуришда маҳаллий тузилмалар алоҳида ўрин тутади ҳамда бундай жамият қуришнинг механизми ва унинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.

Маҳаллий тузилмаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва улар барқарор мустақил ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари, давлат ва фуқаролик институтлари Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, халқнинг фаровонлиги ва турмуш даражасини ошириш мақсадларида самарали ва ўзаро мувофиқлаштирилган фаолият кўрсатишига асосланади.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ҳудудий бўлинмалари тизимининг ривожланишига катта таъсир кўрсатишга қодир ҳудудларни аниқлаш самарали давлат сиёсатини амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга. Бундай ҳудудлар жумласига, авваламбор, иқтисодни ривожлантириш учун энг муҳим ресурсларга эга ҳудудларни киритиш мумкин. Зотан, мазкур ресурсларни ўзлаштириш тақчил маҳсулот ишлаб чиқаришнинг зарур даражада ўсишини таъминлаш

имконини беради. Қолаверса, ривожланишидаги ижтимоий-иқтисодий номутаносибликлар умумреспублика аҳамиятига молик кейин муаммоларга айланган ҳудудларни аниқлаш зарур.

1993 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси маҳаллий тузилмалар маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни мустақил ҳал қилишларини белгилаб шунингдек фуқароларнинг яшаш жойлари билан боғлиқ жамоавий манфаатларини рўёбга чиқариш учун зарур конституциявий-ҳуқуқий асосларни яратиб берди. Маҳаллий қурилишни ҳуқуқий тартибга солишнинг катта қисми минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан ҳам амалга оширилади.

Давлат самарали фаолият кўрсатиши учун давлат манфаатлари ва маҳаллий манфаатларнинг, яъни ҳар бир шаҳар, қишлоқ манзилгоҳи, бошқа маҳаллий тузилмалар фуқароларининг умумий манфаатлари мувозанатини таъминлаш зарур. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш маҳаллий манфаатларни ифода этувчи ролини бажаради. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўзларига берилган ваколатлар доирасида мустақилдирлар, чунки улар давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш Ўзбекистон Республикасида шаклланаётган халқ ҳокимияти тизимининг туб асосларидан биридир. Шу билан бир вақтда, давлат маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларини маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш, маҳаллий тузилманинг ва унда яшайдиган ҳар бир фуқаронинг кундалик эҳтиёжларини қондиришга мўлжалланган фуқароларнинг ўзини ўзи уюштириши шакли деб эътироф этади ҳамда уларнинг фаолиятини кафолатлайди.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришда фуқароларнинг иштироки маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайлаш ва сайланиш, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига яқка тартибда ва жамоа бўлиб мурожаат этиш, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг қарорлари ва ҳаракатлари (ёки ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят бериш, маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни мустақил ҳал қилиш, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг тузилмасини мустақил белгилаш конституциявий ҳуқуқлари билан кафолатланади.

Ўзбекистон Республикасида қуйидагилар маҳаллий сиёсатнинг устувор йўналишлари деб эътироф этилади:

- кўп укладли иқтисодиёт шаклланган, мамлакатнинг хўжалик ҳаётини бошқариш номарказлаштирилган демократик давлат қуриш;

- минтақаларга сифат жиҳатидан янги иқтисодий мустақиллик бериш ва маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатларини кенгайтириш;

- давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий сиёсатини амалга оширишда маҳаллий ҳокимият органларининг етакчилик қилиши;

- маҳаллий бошқарув органлари фаолиятини аҳолининг реал эҳтиёжларини қондиришга йўналтириш.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бошқарувни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсати қуйидаги принципларга риоя қилиш асосида амалга оширилади:

- давлатнинг минтақавий ва маҳаллий сиёсатини амалга ошириш мақсадлари, йўналишлари, вазифалари ва механизмларининг ягоналиги;

- маҳаллий қурилиш соҳасидаги давлат сиёсатини амалга оширишга комплекс ёндашув;

- давлат сиёсатини амалга ошириш жараёнида республика давлат ҳокимияти органлари, минтақавий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳамда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро ҳамкорлик ва алоқа қилиши;

- маҳаллий ислохотларни амалга оширишнинг турли босқичларида давлат сиёсатининг ворисийлигини таъминлаш;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқаришга давлат томонидан ҳар томонлама кўмаклашиш;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ваколатлари жумласига кирувчи масалаларга давлат ҳокимияти органларининг аралашмаслиги;

- давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари давлат сиёсатини амалга оширишини давлат томонидан назорат қилиш.

Маҳаллий тузилмаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва улар барқарор мустақил ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари, давлат ва фуқаролик институтлари Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, халқнинг фаровонлиги ва турмуш даражасини ошириш мақсадларида самарали ва ўзаро мувофиқлаштирилган фаолият кўрсатишига йўналтирилган бўлиши лозим.

Маҳаллий сиёсатнинг юқорида зикр этилган йўналишларини мунаффақиятли амалга ошириш маҳаллий ҳокимият органлари жойларда амалга ошираётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни жаддалаштириш фаолиятининг кўламини кенгайтирибгина қолмай, балки мазкур органларнинг жавобгарлиги даражасини ошириш имконини ҳам беради.

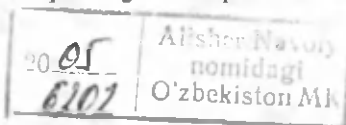
Бироқ мамлакатда амалга оширилаётган маҳаллий сиёсатнинг самарадорлигига баҳо беришдан олдин, бу соҳала амал қилаётган принципларга ва уларни жойларда амалга ошириш механизмга тавсиф бериб ўтиш лозим.

1.3. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий (муниципал) қурилишнинг бугунги ҳолати

Ўзбекистон Республикасида самарали маҳаллий қурилиш умумий ресурслардан фойдаланишни мақбуллаштириш имконини беради, яъни маҳаллий бошқарув органлари ўз муаммоларини ҳар бир ҳудуднинг муайян шароитларидан келиб чиқиб энг самарали шаклларда ҳал қилишга қодирдирлар. Ўз аҳолисига даромадларнинг кафолатланган энг кам миқдорини таъминлаш учун етарли маблағларга эга бўлмаган маҳаллий тузилмаларга қўшимча давлат ресурслари ажратилади. Бундай ресурсларнинг миқдори минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларидан ва минимал ижтимоий стандартлардан келиб чиқиб белгиланади.

Мавжуд иш жойларини сақлаш ва янги иш жойлари ташкил этиш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, иш билан банд бўлмаган аҳолини қайта ўқитиш ҳисобига бандлик соҳасида нисбий барқарорликни сақлаш Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмалар аҳолисининг турмуш даражасини оширишнинг муҳим шартидир.

Маҳаллий бошқарув органлари маҳаллий ҳокимият фаолиятининг ҳуқуқий ва иқтисодий асосларини яратибгина қолмасдан, балки аҳолига давлатнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни ривожлантириш соҳасидаги сиёсатини тушунтирадилар, фуқаролар маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилишда иштирок этиш имкониятига эга бўлишини таъминлайдилар. Соғлиқни сақлаш, таълим, коммунал хизматлар кўрсатиш, хавфсизлик соҳаларида давлат меъёрлари ва стандартларини қабул қилиш, шунингдек маҳаллий тузилмаларда мазкур нормативларни қўллаш фаолияти худуд-

ларнинг инсон салоҳиятини ривожлантириш вазифаларини ҳал қилишга йўналтирилади.

Шундай қилиб, реал ишлайдиган маҳаллий бошқарув давлат ҳокимиятига республика ва минтақавий аҳамиятга молик муаммоларни ҳал қилишга ўз эътиборини қаратиш имконини беради ҳамда давлат бошқарувининг самарадорлигини оширишга кўмаклашади.

Ўзбекистон Республикасининг аксарият субъектларида маҳаллий бошқарув асосан республика Конституциясининг талабларига мувофиқ равишда амалга оширилмоқда.

Жойларда ўтказилган текширувларнинг натижаларига қараганда, республика ва минтақавий ҳокимият органларининг саъй-ҳаракатлари билан маҳаллий ҳокимият органларини фаоллаштириш соҳасида маълум силжишлар содир бўлганлигига қарамай, маҳаллий қурилишда сифат жиҳатидан кучли силжишлар содир бўлганлиги ҳақида гапиришга ҳали эрта.

Афсуски, бу йўналишда амалга оширилувчи ишларнинг муваффақияти маҳаллий бошқарув органларининг ташаббускорлиги ва омилкорлигига доим ҳам боғлиқ бўлавермайди, бу ерда фуқаролар фаол иштирок этишлари, шунингдек давлат ҳокимияти ва маҳаллий жамият ўртасида яқин ва доимий тесқари алоқалар талаб этилади.

Мустақиллик йилларида маҳаллий бошқарувнинг шаклланиши жараёнида маҳаллий тузилмаларни янада ривожлантириш йўлига тўсқинлик қилаётган бир қатор умумий муаммолар йиғилиб қолди. Авваламбор, бу Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий тузилмалар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари яхши мувофиқлаштирилмаганлиги ва тизимга солинмаганлиги муаммосидир. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси кучга киргунга қадар қабул қилинган бир қатор меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларда маҳаллий бошқарувнинг конституциявий мақомига тўлиқ мос келмайдиган қоидалар мавжуд. Бундан ташқари, маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг алоҳида масалаларини тартибга солувчи нормалар маъмурий ҳуқуқ ва ҳўжалик ҳуқуқининг бошқа соҳаларида амалда бўлган қонун ҳужжатлари ва норматив ҳуқуқий ҳужжатларни ўзгартиришни талаб қилади.

Маҳаллий ҳуқуқнинг шу жумладан Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида мустаҳкамланган баъзи бир меъёрларининг ҳар хил талқин қилиниши маҳаллий бошқарув органларининг амалий фаолиятида жиддий қийинчиликларни келтириб чиқармоқда.

Бир қатор ҳолларда маҳаллий бошқарув органлари шу жумладан маҳаллий бюджетларни тузиш, тасдиқлаш ва ижро этиш, маҳаллий солиқлар ва йиғимларни белгилаш, маҳаллий мулкни бошқариш бўйича ўз конституциявий ваколатларини амалга ошириш учун мавжуд имкониятлардан яхши фойдалана олмаптилар. Бундан ташқари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари етарли даражада фаол ишламаётган шаҳар, қишлоқларда ва бошқа ҳудудларда маҳаллий солиқлар яхши йиғилмаяпти, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида номутаносибликлар кузатилмоқда.

Маҳаллий бошқарувни ташкил этиш ва унинг фаолият кўрсатиши билан боғлиқ алоҳида масалалар қонун ҳужжатлари билан тўлиқ ва изчил тартибга солинмаганлиги ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда. Ўзбекистон Республикасининг бир қатор минтақаларида амалда бўлган маҳаллий бошқарув тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг алоҳида нормаларига риоя қилмаслик, шу жумладан: вилоят ҳокимиятлари томонидан Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси талабларига зид норматив-техник ҳужжатларнинг қабул қилиниши, давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг мансабдор шахслари томонидан маҳаллий ҳуқуқ нормаларининг бажарилмаслиги ҳолатлари қайд этилмоқда.

Маҳаллий (муниципал) бошқарув механизмини амалга ошириш билан боғлиқ масалалар етарли даражада самарали тартибга солинмаганлиги, давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида ваколатлар ҳуқуқий жиҳатдан аниқ тақсимланмаганлиги, маҳаллий бошқарув органларининг манфаатларини суд тартибида ҳимоя қилиш механизмларининг номукамаллиги, суд қарорларининг ижросини таъминлаш масалалари яхши тартибга солинмаганлиги ҳам мазкур жараёнга ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Республика ва минтақавий давлат бошқаруви органларининг маҳаллий тузилмаларни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш, маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини назорат қилишнинг самарали механизмини шакллантирмай туриб минтақалар мустақиллигининг сифат жиҳатидан янги кўлами ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг пировард натижалари учун жавобгарликнинг муштараклигини таъминлаш мумкин эмас.

Қисқача хулосалар

Бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатларда давлат бошқаруви органларини қайта тузиш тажрибаси шуни кўрсатадики, ўта марказлаштирилган бошқарув тизимида давлат тузилишидан кўп укладли фуқаролик жамиятига ўтишда кўпгина ваколатларни аста-секин маҳаллий ҳокимият органларига, улардан эса — фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига берилиши лозим.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикасида маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллигини кенгайтиришга, бюджетлар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштириш, маҳаллий ҳокимият органларининг ҳудудида жойлашган юридик ва жисмоний шахсларнинг маблағларини ҳудудни ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш, тозалаш, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, халқ истеъмол товарлари ишлаб чиқарувчи ва аҳолига хизматлар кўрсатувчи кичик ва бошқа корхоналар ташкил этишга жалб қилиш йўли билан маҳаллий фаолиятнинг молиявий негизини мустақамлашга йўналтирилган ҳуқуқ нормалари қабул қилинди.

Маҳаллий тузилмалар роли ошишининг юқорида зикр этилган шартлари ва омилларининг мавжудлиги маҳаллий қурилиш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари, мазмуни ва йўналишини ҳамда Ўзбекистонда нафақат республика ёки минтақавий ҳокимият органларининг, балки мамлакат давлат тузилишининг негизини ташкил этувчи маҳаллий тузилмаларнинг манфаатларини ҳам ифода этувчи маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солишнинг тегишли механизмини яратиш зарурлигини белгилаб берди. Маҳаллий (муниципал) қурилиш соҳасидаги давлат бошқарувининг бош мақсади — бу маҳаллий ўз-ўзини бошқарувининг кейинги ривожланишини таъминлаш ва маҳаллий тузилмалар фаолиятининг самарадорлигини ошириш ҳисобланади. Бу эса иқтисодий ва ижтимоий ривожланган демократик давлат қуришнинг зарурий шартидир.

Фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш, маҳаллий ҳокимият органларининг конституциявий ваколатларини амалга ошириш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқаришга берилган давлат кафолатларини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратишнинг зарурлиги маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллигини кенгайтириш масаласини долзарб қилиб қўйди.

Бироқ, жойларда ўтказилган текширувларнинг натижаларига қараганда, республика ва минтақавий ҳокимият органларининг саъй-ҳаракатлари билан маҳаллий ҳокимият органларини фаоллаштириш соҳасида маълум силжишлар содир бўлганлигига қарамай, маҳаллий қурилишда сифат жиҳатидан кучли силжишлар содир бўлганлиги ҳақида гапиришга ҳали эрта. Зотан, бу йўналишда амалга оширилувчи ишларнинг муваффақияти маҳаллий бошқарув органларининг ташаббускорлиги ва омилкорлигига доим ҳам боғлиқ бўлавермайди, бу ерда фуқаролар фаол иштирок этишлари, шунингдек давлат ҳокимияти ва маҳаллий жамият ўртасида яқин ва доимий тескари алоқалар талаб этилади.

Мустақиллик йилларида маҳаллий бошқарувнинг шаклланиши жараёнида маҳаллий тузилмаларни янада ривожлантириш йўлига тўсқинлик қилаётган бир қатор умумий муаммолар йиғилиб қолди. Авваламбор, бу Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий тузилмалар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари яхши мувофиқлаштирилмаганлиги ва тизимга солинмаганлиги муаммосидир. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси кучга киргунга қадар қабул қилинган бир қатор норматив ҳуқуқий ҳужжатларда маҳаллий бошқарувнинг конституциявий мақомига тўлиқ мос келмайдиган қойдалар мавжуд. Бундан ташқари, маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг алоҳида масалаларини тартибга солувчи нормалар маъмурий ҳуқуқ ва хўжалик ҳуқуқининг бошқа соҳаларида амалда бўлган қонун ҳужжатлари ва норматив ҳуқуқий ҳужжатларни ўзгартиришни талаб қилади.

Республика ва минтақавий давлат бошқаруви органларининг маҳаллий тузилмаларни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш, маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини назорат қилишнинг самарали механизминини шакллантирмай туриб минтақалар мустақиллигининг сифат жиҳатидан янги кўлами ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг пировард натижалари учун жавобгарликнинг муштараклигини таъминлаш мумкин эмас.

Юқорида айтилганлардан келиб чиқиб, республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни янада аниқ тақсимлаш муаммоси Ўзбекистонда маҳаллий тузилмалар фаолиятини такомиллаштириш йўлидаги энг жиддий тўсиқлардан бири бўлиб қолаётганлигини эътироф этиш зарур. Зотан, мазкур муам-

мони ҳал қилмасдан республикадаги маҳаллий тузилмалар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини самарали қўллаб-қувватлаш ва назорат қилиш мумкин эмас.

Мухокама ва назорат қилиш учун саволлар

1. Давлат қурилиши тизимида маҳаллий тузилмалар қандай ўрин тутади?
2. Ҳозирги бозор иқтисодиётида маҳаллий тузилмаларнинг ўрни ва аҳамияти қандай?
3. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бошқарув органлари шаклланишининг ўзига хос хусусиятларини айтинг.
4. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида маҳаллий ҳокимият органлари ролининг ошиб бориши шартларини айтиб беринг.
5. Ўзбекистон Республикасидаги маҳаллий сиёсатнинг асосий йўналишларини айтинг.
6. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий ҳокимият органлари қайси жабҳалар учун жавоб беради?
7. Ўзбекистон Республикасида самарали маҳаллий сиёсатни амалга оширишга нималар тўсқинлик қилмоқда?

Асосий адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., “Ўзбекистон”. 1999.
2. Закон Республики Узбекистан «О государственной власти на местах». Т., Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан № 9. 1993.
3. Закон Республики Узбекистан «О бюджетной системе». Т., «Финансовое законодательство Республики Узбекистан». № 11. 1999.
4. Леонтьев Г. «Местное самоуправление - ресурс государства для управления развитием». М., Городское управление. № 5. 2002.
5. Олейник А.Н. «Институциональная экономика». М., Инфра – М. 2000.
6. Иванов С.А. «Методы и рыночная технология экономического управления». М., «Дело и Сервис». 1999.
7. Градов А.П. «Национальная экономика. Курс лекций». СПб., «Специальная литература». 1997.
8. Вобленко С. «Совершенствование системы власти и управления». М., Городское управление. № 12. 2000.

II боб

Ўзбекистоннинг республика, минтақавий ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш механизми

2.1. Давлат ҳокимиятининг турли поғоналари ўртасида ваколатларни тақсимлашнинг вазифаси ва принциплари

Барча миқёсдаги ҳокимият органларининг фаолиятини мувофиқлаштирмасдан иқтисодий ривожланган давлат қуриш, жамиятда сиёсий ва ижтимоий барқарорликка эришиш мумкин эмас.

Давлат бошқарув тизимининг самарадорлиги у ёки бу ҳокимият органи олдида турган сиёсий ёки ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг муайян вазифалари қай даражада тез ва аниқ ҳал қилинишига боғлиқ. Бу эса, ўз навбатида, нафақат бошқарув турли бўғинларининг фаолияти қандай ташкил этилганлиги ёки қай даражада сифатли амалга ошириляётганлигига, балки уларнинг ўзаро алоқалари қай даражада яхши йўлга қўйилганлигига ҳам боғлиқ.

Давлат бошқарувини ислоҳ қилишнинг биринчи босқичи амалга оширилиши натижасида маҳаллий бошқарув даражаси умумдавлат бошқарувининг даражасидан анча илгарилаб кетган МДХ мамлакатларида юқорида зикр этилган муаммо айниқса долзарб аҳамият касб этмоқда.

Юзага келган вазиятнинг яна бир сабаби шундаки, илгари амал қилган юқори бошқарув бўғинининг қуйи бўғинга таъсир кўрсатишнинг маъмурий усуллари бекор қилинди, мазкур бўғинларнинг янги ўзаро алоқа усуллари эса ҳали пухта ишлаб чиқилмаган ва тўлиқ ишга солинмаган.

Кўриб чиқилаётган муаммо янги ва анча мураккаб. Шу боис Ўзбекистондаги давлат қурилиши амалиёти учун янги тушунча ҳисобланган республика, минтақавий ва маҳаллий бошқарув органларининг ўзаро ҳамкорлиги ва алоқалари тушунчасининг моҳияти ва мазмунини теран тушуниб етиш зарур.

“Давлат бошқаруви” атамаси анча сермазмун ҳодиса бўлиб, анъанага кўра, икки нуқтаи назардан — кенг маънода (бошқарув объектига бошқарув субъектининг ҳар қандай ҳокимлик таъсири) ва тор маънода (давлат ҳокимияти ижро этувчи органлари ва маҳаллий бошқарув органлари махсус тизимининг доимий тезкор ижро этувчи-фармойиш берувчи фаолияти) кўриб чиқилади.

“Минтақа”, “минтақавий” деган тушунчалар ҳам маҳаллий ва хорижий илмий ва норматив манбаларда ҳар хил талқин қилинади. Натижада мазкур тушунчанинг ҳар хил талқинлари учрайди: иқтисодий минтақа, жуғрофий минтақа, ҳудудий бирлик сифатидаги минтақа. Бошқарув маъносида эса “минтақа” атамаси бошқарувнинг умумдавлат ва маҳаллий бўғинлари ўртасидаги оралиқ бўғинни ифода этади.

“Маҳаллий” (муниципал) атамаси маҳаллий тузилма — шаҳар, қишлоқ ҳудуди, шаҳарча ёки қишлоқлар бирлашмасининг ҳудудини бошқариш билан боғлиқ масалалар мажмуини ўз ичига олади. Хориж бошқарув амалиётида “маҳаллий” атамаси бу ердаги маҳаллий бошқарув органлари — муниципалитетлар билан бевосита боғлиқ. Муниципалитетларнинг шаклланиши “табiiий” ривожланишнинг натижаси ўлароқ фуқароларнинг ҳудудий бирлашмалари юзга келиши билан белгиланади.

Бундан келиб чиқиб, муниципалитет деганда тарихан шаклланган ҳудудий бирлик доирасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи тушунилади. Мазкур бошқарув органининг ўзига хос хусусияти шундаки, унда ҳокимият аҳолига мумкин қадар яқинлаштирилган бўлиб, биринчи навбатда фуқароларнинг кундалик эҳтиёжларини қондириш ва маҳаллий хўжаликни тезкор бошқаришга йўналтирилган.

Юқорида келтирилган мисоллар “минтақа” ва “маҳаллий” атамалари ҳар хил маъноларда: бир томондан, маълум ҳудудни белгилаш учун, иккинчи томондан эса, бошқарув бўғинини тавсифлаш учун қўлланиши мумкинлигидан далолат беради. Бунда “бошқарув бўғини” ва “бошқарув органи фаолият кўрсатувчи ҳудуд” тушунчалари бир-бири билан узвий боғлиқ, чунки бошқарув ҳамиша маълум ҳудудда (айни ҳолда — “маъмурий-ҳудудий бирликда”) амал қилади.

Шундай қилиб, “давлат бошқаруви”, “минтақавий бошқарув” ва “маҳаллий бошқарув” атамалари мураккаб тизимини (давлат бошқарув фаолиятининг ўзаро боғлиқ таркибий қисмлари мажмуини) ташкил этадики, одатда, бошқарув мақсадлари, вазифалари, принциплари, функциялари, усуллари, шакллари, субъектлари ва объектлари мазкур тизимнинг асосий унсурлари ҳисобланади. Мазкур унсурлар давлат ҳокимияти ижро этувчи органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари тизимининг мақомини, уларнинг мақсадлари, вазифалари ва иш принципларини, ваколат-

лари доирасини, жавобгарлигини, ташкилий-ҳуқуқий иш шакллари, шунингдек давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари билан вертикал йўналишда ҳамда хўжалик юритувчи субъектлар, фуқаролар ва уларнинг бирлашмалари билан горизонтал йўналишда ўзаро алоқаларини белгилаш орқали ҳуқуқий расмийлаштирилади.

Республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатлар аниқ тақсимланган бўлмаса, бу давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида зиддиятларни келтириб чиқариши мумкин. Бу эса мамлакатнинг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи органларидан мазкур зиддиятларни бартараф этишга катта куч ва ғайрат сарф қилишни талаб этади.

Субъектив омил – тегишли мансабдор шахсларнинг ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш манфаатларида республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органларининг самарали ўзаро алоқаларини таъминлашга йўналтирилган оқилона қарорлар ишлаб чиқа олмаслиги, баъзан эса – бундай қарорларни ишлаб чиқишни истамаслиги юқорида зикр этилган муаммони янада чуқурлаштирмоқда.

Бироқ республика ва минтақавий ҳокимият органлари зиммасига ҳалдан ташқари кўп иш юкланганлиги, моддий-техника, молия, ахборот ва бошқа ресурсларнинг тақчиллиги натижасида мазкур ҳокимият органлари маҳаллий миқёсдаги муаммоларни ҳал қилишга етарли эътибор бермаяптилар. Шу муносабат билан Ўзбекистоннинг давлат бошқаруви тизимида сўнгги йилларда юқорида зикр этилган ҳокимиятнинг уч поғонаси ўртасида ваколатларни тақсимлашнинг самарали механизмини яратиш масаласи долзарб аҳамият касб этмоқда. Зотан, мазкур механизм мамлакатда маҳаллий фаолиятни янада мукамал тартибга солиш, уни давлат сиёсати ва минтақавий сиёсатнинг мустақил соҳасига ажратиш имконини беради.

Ўзбекистонда республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни ўз вақтида ва ўзаро манфаатли асосда тақсимлаш зарурлиги маҳаллий тузилмалар фаолиятининг қуйидаги муҳим муаммолари билан белгиланади:

а) маҳаллий тузилмалар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;

б) давлат мулкани республика, минтақа ва маҳаллий мулкларга тақсимлаш;

в) маҳаллий мулкнинг барча шакллари муҳофаза қилиш механизмини ишлаб чиқиш;

г) маҳаллий тузилмаларнинг хусусиятидан келиб чиқиб, минимал бюджет билан таъминлаш нормативлари асосида белгиланадиган маҳаллий бюджетларнинг минимал зарур харажатларини қоплаш учун даромад манбаларини мустақамлаш йўли билан маҳаллий бюджетларнинг минимал миқдорини таъминлаш;

д) маҳаллий тузилмалар иқтисодий фаолиятининг барқарор норматив ҳуқуқий негизини таъминлаш;

е) мамлакатдаги маҳаллий тузилмаларнинг негизини ташкил этувчи маҳаллий ўзини ўзи бошқариш қўйи органларининг мустақил фаолиятини таъминлаш;

ж) маҳаллий ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг суд тартибида ҳимояланишга бўлган конституциявий ҳуқуқини таъминлаш;

з) маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг давлат ҳокимият органлари томонидан қабул қилинган қарорлар натижасида юзага келган қўшимча харажатларнинг қопланиши билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқини таъминлаш;

и) маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўзларига берилган алоҳида давлат ваколатларини амалга оширишлари учун зарур моддий ва молиявий ресурсларнинг берилишини таъминлаш;

к) ҳуқуқнинг комплекс соҳаси сифатида маҳаллий ҳуқуқни шакллантириш, маҳаллий қурилиш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш соҳасида қонунчилик фаолиятини такомиллаштириш стратегиясини ишлаб чиқиш.

Мазкур мураккаб масалани ижобий ҳал қилиш маҳаллий ўзини ўзи бошқариш соҳасида фундаментал илмий тадқиқотлар ўтказиш ва замонавий бошқарув технологияларини ишлаб чиқиш учун кенг имкониятлар очади.

Маҳаллий бошқарув органларига давлат томонидан кафолатлар бериш ҳамда давлат ҳокимияти ва минтақавий бошқарув органлари томонидан маҳаллий ҳокимият органларига оид қонун ҳужжатларига риоя қилиниши ва маҳаллий бошқарув соҳасида амалда бўлган меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижро этилишини таъминлаш республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни самарали тақсимлашнинг муҳим шартидир.

Юқорида айтилганлардан келиб чиқиб, шунингдек жаҳон тажрибасига таяниб, Ўзбекистонда республика, минтақавий ва маҳал-

лий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни тақсимлашнинг қуйидаги асосий принциплари шаклланди:

- давлат, минтақавий ва маҳаллий сиёсат мақсадлари, йўналишлари, вазифалари ҳамда ваколатларни тақсимлаш механизмларининг ягоналиги принципи;

- агар бу бошқарувнинг самарадорлиги талабига, вазифаларнинг хусусияти ва мазмунига зид бўлмаса, ҳокимиятни аҳолига мумкин қадар яқинлаштиришга интилишни назарда тутадиган субсидиарлик принципи. Мазкур принцип кенг давлат ваколатларини бошқарувнинг маҳаллий ва минтақавий бўғинларига бериш йўли билан амалга оширилади;

- бир бошқарув бўғинининг бошқа бўғин устидан ҳомийлигини ўрнатиш ва амалга ошириш мумкин эмаслигини назарда тутадиган мустақиллик ва шахсий жавобгарлик принципи;

- давлатнинг маҳаллий сиёсатини амалга ошириш жараёнида республика, минтақавий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳамда маҳаллий бошқарув органлари ўртасида ўзаро ҳамкорлик ва алоқа ўрнатиш принципи;

- юқорида зикр этилган давлат бошқаруви органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш механизмини институционал таъминлаш тизимини шакллантириш суръатларининг илдамлиги принципи;

- маҳаллий ислохотни амалга оширишнинг турли босқичларида давлат сиёсатининг ворисийлигини таъминлаш принципи;

- маҳаллий бошқарув органларининг ваколатларига давлат ҳокимияти юқори органларининг аралашмаслиги принципи;

- ваколатларни тақсимлаш ва бериш жараёнининг босқичма-босқичлиги принципи.

Республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни янада аниқ тақсимлаш давлат ҳокимиятининг мазкур бўғинларини бошқариш механизмининг самарадорлигини ошириш, уларнинг ҳар бирининг мустақиллигини кенгайтириш, муайян ваколатлар уларни мумкин қадар самарали амалга оширишга қодир ҳокимият органлари зиммасига юкланиши учун тегишли ҳудудларнинг ўзига хос (жугрофий, иқтисодий, демографик, этник ва ҳ.к.) хусусиятларини эътиборга олишни табақалаштириш имконини беради.

Чунончи, ижтимоий кескинлик даражаси юқори бўлган минтақаларда зарарга ишлаётган ташкилотларнинг банкротлигини назорат қилиш, зарур ҳолда ишлаб чиқаришни ривожлантиришга

имтиёзли кредитлар, энг кам иш ҳақини тўлашга дотациялар бериш йўли билан уларни мақсадли қўллаб-қувватлаш зарур. Кичик ва ўрта катталиқдаги шаҳарлар аҳолиси ҳаётий фаолиятининг негизи ҳисобланган ташкилотларга алоҳида эътибор бериш лозим.

Ортиқча меҳнат ресурсларининг мавжудлиги вазиятни янада оғирлаштираётган яхши ривожланмаган ҳудудларда шаҳар ва қишлоқларда майда товар ишлаб чиқаришни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, хизматлар кўрсатиш соҳасида ва агросаноат комплексиди кичик тадбиркорликни рағбатлантириш зарур.

Юқорида зикр этилган принципларни амалга татбиқ этиш Ўзбекистон Республикасида давлат бошқарувининг турли бўғинлари ўртасида самарали ўзаро ҳамкорликни ўрнатиш ва МДХнинг бир қатор давлатларида кузатилган ҳар хил ижтимоий-сиёсий зиддиятларга йўл қўймаслик имконини бермоқда.

2.2. Республика, минтақавий ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш жараёнининг ҳозирги ҳолати

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий қурилиш амалиёти жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб, маҳаллий ҳокимият органлари томонидан ўз конституциявий ваколатларини амалга оширишнинг қуйидаги самарали шакллари қўллашни назарда тутди:

1) маҳаллий бошқарув органлари маҳаллий аҳамиятга молик қуйидаги масалаларни мустақил ҳал қилиши учун шарт-шароитлар яратиш:

а) маҳаллий мулкка, шу жумладан ерга эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш;

б) маҳаллий бюджетларни шакллантириш, тасдиқлаш ва ижро этиш, маҳаллий солиқлар ва йиғимларни белгилаш;

в) жамоат тартибини сақлаш билан боғлиқ чора-тадбирлар мажмуини амалга ошириш;

2) фуқароларнинг:

а) уй жойга эга бўлиш;

б) ўз соғлиғини сақлаш;

в) тиббий ёрдам олиш;

г) билим олиш ҳуқуқларини таъминлашда маҳаллий бошқарув органлари республика ва минтақавий ҳокимият органлари билан бир қаторда иштирок этиши учун шарт-шароитлар яратиш;

3) солиқ ва бюджет ислохотлари доирасида маҳаллий ўзини

ўзи бошқаришнинг молиявий-иқтисодий негизини шакллантиришни ниҳоясига етказиш, авваламбор, қуйидагилар ҳисобига бюджет ва солиқларни тартибга солиш тизимини такомиллаштириш:

а) Ўзбекистон Республикаси субъектларининг бирлаштирилган бюджетларига йўналтирилувчи республика бюджети маблағларини қайта тақсимлаш, маҳаллий тузилмаларнинг ваколатлари жумласига киритилган масалаларни ҳал қилиш учун мазкур тузилмаларнинг молиявий мустақиллигини таъминлаш;

б) давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро ҳамкорлиги, шу жумладан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига бериладиган алоҳида давлат ваколатларининг амалга оширилишини ва давлатнинг минимал ижтимоий стандартларини белгилаш принципларини ишлаб чиқиш;

в) маҳаллий ўзини ўзи бошқариш молиявий-иқтисодий негизининг муҳим таркибий қисми – маҳаллий мулкни фаол шакллантириш;

г) кўчмас мулк бозорини ривожлантириш ва аҳолининг даромадларини жалб қилиш ҳамда кичик ва ўрта бизнес вакилларининг иштирокини таъминлайдиган инвестиция сиёсатини амалга ошириш;

д) тадбиркорликни ривожлантириш, маҳаллий табиий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳамда кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг аҳолини зарур маҳсулотлар билан таъминлаш ва унга хизматлар кўрсатиш фаолиятини мувофиқлаштириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

4) республика, минтақавий, маҳаллий давлат ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида ваколатларни ҳамда тегишли моддий ва молиявий ресурсларни тақсимлаш;

5) маҳаллий бошқарув ва маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органлари Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига риоя қилишлари устидан самарали давлат назорати тизимини шакллантириш;

6) маҳаллий тузилмалар ўзаро ҳамкорлик қилишлари учун шарт-шароитлар яратиш, шу жумладан минтақа, республика ва халқаро миқёсда;

7) маҳаллий бошқарув органларининг фаолиятини давлат томонидан илмий-услубий, ташкилий-услубий ва ахборот билан қўллаб-қувватлаш;

8) маҳаллий ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бош-

қариш органларида ишлаш учун кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва кадрларнинг малакасини ошириш самарали давлат тизimini ташкил этиш.

Бироқ давлат ва маҳаллий ҳокимият органларининг саъй-ҳаракатларига қарамай, мустақиллик йилларида республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш жараёнида меъёрий-ҳуқуқий, иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга молик бир қатор умумий муаммолар тўпланиб қолди.

Авваламбор, бу Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий тузилмалар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари алоҳида бўлимларининг номувофиқлиги билан боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси кучга киргунга қадар қабул қилинган республика норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг аксариятида маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органларининг конституциявий мақомига мос келмайдиган қоидалар мавжуд; бундан ташқари, маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг алоҳида масалаларини тартибга солувчи нормалар амалдаги қонун ҳужжатларини ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатларни ўзгартиришни талаб этади.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни ташкил этиш ва унинг фаолияти билан боғлиқ алоҳида масалалар қонун ҳужжатлари билан тўлиқ тартибга солинмаганлиги ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг нормалари ва қабул қилинган норматив ҳуқуқий ҳужжатлар маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг эҳтиёжларини ҳали ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ қондирилгани йўқ. Бундан ташқари, маҳаллий ҳуқуқнинг баъзи бир нормалари ҳар хил талқин қилинаётганлиги ҳам маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг амалий фаолиятида қийинчиликлар туғдирмоқда.

Ўзбекистоннинг бир қатор минтақаларида минтақавий ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг алоҳида мансабдор шахслари томонидан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги амалдаги қонун ҳужжатларининг қоидаларига риоя қилмаслик, шу жумладан маҳаллий ҳуқуқ нормаларини бажармаслик ҳолатлари қайд этилди.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш билан боғлиқ масалаларни норматив тартибга солиш механизмнинг номукамаллиги, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида ваколатлар ҳуқуқий жиҳатдан аниқ тақсимланмаганлиги ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Ҳал қилинмаган кўпгина масалалар маҳаллий тузилмаларнинг

молиявий-иқтисодий мустақиллиги етарли даражада таъминланмаганлиги билан боғлиқ. Маҳаллий мулкни шакллантириш, тўлақонли маҳаллий бюджетларни шакллантириш учун шарт-шароитлар яратиш (шу жумладан давлат молія ресурсларини тақсимлашда маҳаллий тузилмаларнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиш), маҳаллий тузилмалар иқтисодий фаолиятининг барқарор норматив негизини яратиш ва бошқа масалалар шулар жумласидандир.

2.3. Республика, минтақавий ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик ва алоқаларнинг самарадорлигини ошириш йўллари

Давлатнинг юқоридаги бўлимда зикр этилган ҳокимият ваколатларини тақсимлаш муаммоларини ҳал қилиш борасидаги фаолияти маҳаллий бошқарувни янада ривожлантириш, иқтисодий ва ижтимоий ривожланган кучли демократик давлат қуришнинг зарур шarti сифатида маҳаллий бошқарувнинг самарадорлиги, роли ва мақомини оширишга йўналтирилган давлат бошқаруви соҳасидаги ягона давлат сиёсати доирасида амалга оширилиши лозим.

Мазкур мақсадга эришиш учун республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш соҳасидаги сиёсат:

- фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқаришга;
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўз фаолиятига давлат томонидан кафолат берилишини назарда тутувчи конституциявий ваколатларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратишга йўналтирилган бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикасида юқорида зикр этилган йўналишларнинг ҳар бирида қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш зарур:

1) Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, бу қуйидагиларни назарда тутати:

а) фуқароларнинг, авваламбор, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайлаш ва сайланиш, сайлаб қўйиладиган ва бошқа маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари орқали маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш, ўз иродасини тўғридан тўғри ифода этиш ҳақида ҳудудий ижтимоий ўзини ўзи бошқариш фаолиятини ташкил этиш орқали маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал

қилишда иштирок этиш конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш учун шарт-шароитлар яратиш;

б) маҳаллий тузилмаларнинг чегаралари ўзгарган тақдирда аҳолининг фикрини эътиборга олиш тартибини қонун ҳужжатларида белгилаш;

в) маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг аҳоли билан самарали ўзаро ҳамкорлиги тизимини ташкил этиш, шу жумладан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг самарадорлигини аҳоли томонидан назорат қилиш, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг аҳоли олдида жавобгарлиги механизмларини шакллантириш, маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг конституциявий асосларини ва Ўзбекистон Республикасида маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатини аҳолига тушунтириш тизимини ташкил этиш.

Ўзбекистонда республика, минтақавий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўртасида ваколатларни самарали тақсимлаш механизминини муваффақиятли амалга ошириш мақсадида давлат республика, тармоқ ва минтақавий давлат ҳокимияти органлари шахсида бир қатор самарали воситаларга эга. Уларнинг асосийлари жумласига қуйидагилар киради:

- маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилишда маҳаллий бошқарув органларининг ташкилий, молиявий ва хўжалик юритиш соҳасидаги мустақиллигини ҳуқуқий тартибга солиш;

- маҳаллий бошқарув органларига ёрдам кўрсатиш масалалари билан шуғулланадиган давлат органлари тизимини шакллантириш;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг конституциявий асосларини рўёбга чиқариш ва маҳаллий тузилмаларни ривожлантиришга кўмаклашадиган республика ва минтақавий дастурларни қабул қилиш;

- мутаносиб минимал маҳаллий бюджетларни таъминлаш, маҳаллий тузилмаларнинг солиқ негизини мақбуллаштириш учун шарт-шароитлар яратиш имконини берувчи бюджет ва солиқ тизимларини тартибга солиш;

- давлат мулкига мансуб бўлган, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ваколатларини амалга ошириш учун зарур объектларни маҳаллий мулк таркибига киритиш;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари учун кадрлар тай-

ёрлаш ва кадрларнинг малакасини ошириш, шу жумладан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайлаб қўйиладиган ходимларнинг малакасини ошириш, номзодлар ва сайлов кампанияларининг иштирокчиларин сайловларга ва аҳоли ўз иродасини тўғридан тўғри ифода этадиган бошқа тадбирларга тайёрлаш;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларини ахборот билан таъминлаш, шу жумладан маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг конституциявий асосларини аҳолига тушунтириш, маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни ислоҳ қилишнинг бориши ва муаммолари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш тизимини ташкил этишда аҳолининг роли ҳақида ахборот бериш;

- Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳокимияти органлари, минтақавий ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро ҳамкорлиги жараёнида юзага келадиган муаммоларни ҳал қилишда мувофиқлаштириш процедураларидан кенг фойдаланиш.

Минтақавий ва маҳаллий бошқарув органларининг ўзаро муносабатлари тизимини **“ўзаро алоқалар механизми”** тушунчаси аёнликка тўлиқ ифода этади. Мазкур тушунча юқорида зикр этилган органлар ўртасида мавжуд сиёсий, иқтисодий ва ташкилий-техникавий алоқаларнинг мураккаб хусусиятини акс эттиради. Чунончи, мазкур механизм ўзаро алоқалар унсурларининг мажмуини ўз ичига оладики, улар орасида минтақавий ва маҳаллий бошқарув бўғинларининг манфаатларини ифода этувчи ҳокимият органларининг ўзаро алоқаларини амалга ошириш принциплари, турлари, шакллари ва йўналишларини алоҳида ажратиш зарур.

Бунда мазкур ўзаро алоқаларнинг йўналишлари, авваламбор, маҳаллий миқёсда бошқарув функцияларини шакллантириш ва амалга ошириш бошқичлари (маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни ташкил этиш ҳамда унинг ваколатларини амалга ошириш) билан боғлиқ; принциплар эса минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органларининг ўзаро муносабатлари қуриладиган туб асослардир.

Юқорида зикр этилган бошқарувни ташкил этишнинг барча бошқичларида ва ўзаро алоқаларнинг барча йўналишларида юзага келадиган ҳамда ҳар хил ҳуқуқий ва ташкилий шаклларда амалга ошириладиган бошқарув алоқаларининг тиллари ёки турлари ўзаро алоқалар механизмнинг мазмуни учун муҳим аҳамиятга эга.

Умуман олганда, ўзаро алоқаларнинг йўналишлари ҳам, прин-

циплари ҳам универсал хусусиятга эга, чунки улар давлат ҳокимиятининг нафақат ижро этувчи, балки бошқа органларининг ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро алоқа қилиш усуллари ҳисобланади.

Бошқарув алоқаларининг асосий турлари жумласига қуйидагилар киради:

- ваколатларни тақсимлаш;
- ваколатларни ўзаро ўтказиш (бериш);
- маҳаллий ҳокимият органларига кўмаклашиш (давлат томонидан қўллаб-қувватлаш);
- турли бошқарув бўғинлари ўртасидаги фаолиятни мувофиқлаштириш;
- турли ҳокимият органларининг фаолияти устидан давлат назоратини ўрнатиш.

Бошқарув алоқаларининг юқорида зикр этилган барча турлари минтақавий ва маҳаллий ҳокимиятнинг ўзаро муносабатлари тизимида муҳим ўрин тутишига қарамай, мувофиқлаштириш ва назорат қилиш қамровли хусусиятга эга бўлиб, уларсиз бирон-бир бошқарув вазифасини ҳал қилиш мумкин эмас.

Мувофиқлаштириш бошқарув фаолиятининг ташкилий жиҳатдан тобе бўлмаган субъектлари ўртасида ўзаро муносабатларни йўлга қўйишнинг муҳим усулидир. Бошқарув алоқасининг тури сифатида, мувофиқлаштириш уюштирувчи хусусиятга эга бўлиб, фаолияти мувофиқлаштирилувчи субъектларнинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштиришга йўналтирилган. Мувофиқлаштирувчи алоқа субъектларнинг ўзаро манфаатдорлигига асосланади: муносабатларнинг иштирокчилари эҳтиёжлари ҳар хил бўлган тақдирда ҳам, мувофиқлаштириш жараёнида манфаатларни мувофиқлаштиришга ўзаро эҳтиёж шаклланиши учун шарт-шароитлар яратиладики, бу умумий манфаатнинг шаклланишига кўмаклашади. Мувофиқлаштириш ўзаро таъсир хусусиятига эга: бу нафақат тўғри, балки тесқари алоқа ҳамдир, яъни иккала томон ҳам фаол иш олиб борувчи субъектлар сифатида иштирок этади.

Бошқарув амалиётини таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида юзага келадиган мувофиқлаштирувчи алоқалар қуйидаги шаклларда амалга оширилишини кўрсатади:

1) давлат бошқарувининг ушбу даражалари ўртасидаги ўзаро алоқаларининг деярли барча соҳаларга тегишли ахборотлар билан

алмашув, айниқса, қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақида ўзаро ахборот бериш;

2) республика ва минтақавий ҳокимият органлари томонидан маҳаллий бошқарув органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига маслаҳатлар бериш;

3) меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ёки ташкилий-иқтисодий фаолиятни мувофиқлаштириш. Мазкур шакл ҳам тўғри алоқа (маҳаллий бошқарув органлари ўз ҳужжатлари ва ҳаракатларини давлат ҳокимиятининг юқори органлари билан келишадилар), ҳам тесқари алоқа (маҳаллий ҳокимият органи давлат органларининг ҳаракатлари ёки қарорларига розилик беради) доирасида амалга оширилади;

4) маҳаллий тузилма ҳудудида фаолияти маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш билан боғлиқ бўлган алоҳида мансабдор шахсларни маҳаллий бошқарув органлари билан келишиш;

5) давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасида шартномалар (битимлар) тузиш – тезкор мувофиқлаштириш ва ҳамкорлик шакли;

6) зиддиятларни тартибга солиш учун ўзаро келишиш тadbирларини ўтказиш;

7) республика ва минтақа давлат ҳокимияти органлари ҳамда маҳаллий бошқарув ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг вакилларида қўшма бошқарув органлари ташкил этиш ва уларнинг фаолият кўрсатишини таъминлаш;

8) республика ёки минтақа ҳокимият органлари қошида маслаҳат-кенгаш хусусиятига эга бўлган ва фақат маҳаллий бошқарув органларининг вакилларида таркиб топган маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатхоналарини ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини таъминлаш; аммо, бундай ваколатхоналарнинг кундалик иши уларни ташкил этган юқори органлар томонидан уюштирилади;

9) мурожаат этиш ҳуқуқидан фойдаланиш. Маҳаллий бошқарув органлари ва уларнинг мансабдор шахслари Ўзбекистон давлат ҳокимияти органларига ўз таклифларини юборишлари ва бошқа турдаги аризалар билан мурожаат этишга ҳақлидирлар;

10) маҳаллий бошқарув органларининг қонунчилик ва ҳуқуқ ижодкорлиги ташаббуслари билан чиқиш ҳуқуқи. Бу мурожаат этиш ҳуқуқининг алоҳида шакли бўлиб, Ўзбекистоннинг амалдаги қонун ҳужжатларида одатда алоҳида мустаҳкамланади.

Маҳаллий бошқарув органлари устидан давлат **назорати** бошқарувнинг минтақавий бўғинида амалга оширилади ва назорат фаолиятининг субъектига қараб қуйидаги турларга ажратилиши мумкин:

- Республика ва унинг субъектларининг давлат ҳокимияти қонун чиқарувчи (вакиллик) органлари томонидан амалга ошириладиган маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги қонунларга риоя қилиниши устидан назорат;

- республика ва минтақа ижро этувчи ҳокимият органларининг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг қонунийлиги устидан назорати;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ва мансабдор шахсларининг фаолиятида қонунийликка риоя қилиниши устидан прокурор назорати;

- суд назорати;

- бошқа мустақил давлат органлари томонидан амалга оширилувчи назорат.

Юқорида зикр этилган маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари устидан назоратнинг ҳар бир тури ўзига хос хусусиятларга, ўз назорат шакллари ёки воситалари тўпламига эга бўлиб, бу назорат фаолиятини амалга оширувчи давлат ҳокимияти органларининг мақоми ва ваколатларининг ўзига хосликлари билан белгиланади. Бундан келиб чиқиб, республика ва минтақа ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан амалга ошириладиган умумий ва махсус назоратни маъмурий назорат деб тавсифлаш мумкин. Мазкур назорат, авваламбор, ҳуқуқий хусусиятга эга бўлиб, маҳаллий органлар томонидан Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва бошқа норматив ҳужжатларининг ижро этилишини текширишни назарда тутади.

Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларида белгиланган республика, минтақавий ва маҳаллий органларнинг ўзаро муносабатлари принципларини умумлаштириб, минтақавий бошқарув органлари зикр этилган мақсадларга эришиш учун қўллашлари мумкин бўлган, қонун ҳужжатларига ва ҳуқуқий назоратнинг табиатига зид келмайдиган қуйидаги назорат шаклларини ажратиш мумкин:

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг меъёрий ҳужжатларини рўйхатдан ўтказиш (маҳаллий тузилмаларнинг уставлари, уларни рўйхатдан ўтказиш тартиби);

- маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларини мувофиқлаштириш;
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларини тасдиқлаш;
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органининг ҳуқуқий акти (орган ёки мансабдор шахснинг ҳаракати) устидан шикоят бериш;
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органининг (мансабдор шахснинг) ваколатларини тўхтатиш.

Давлат назоратининг юқорида зикр этилган шакллари билан бир қаторда, давлат томонидан берилган ваколатларнинг маҳаллий органлар томонидан амалга оширилишини маъмурий назорат қилишнинг бошқа бир шакли ҳам кенг назорат воситаларига эга. Мазкур назорат шаклини давлат бошқарувининг хусусиятидан келиб чиқиб тармоқ назорати деб тавсифлаш мумкин. Бундай назорат маҳаллий бошқарувнинг қонунийлиги, самарадорлиги ва мақсадга мувофиқлигига баҳо беради. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш Европа хартияси 8-моддасининг 2-бандига мувофиқ, “юқори ҳокимият органлари томонидан амалга ошириладиган маъмурий назорат маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига бажариш учун топширилган вазифаларнинг мақсадга мувофиқлиги устидан назоратни ҳам ўз ичига олиши мумкин”. Тармоқ назоратининг шакллари одатда нафақат маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги умумий минтақавий қонунларда, балки маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига алоҳида давлат ваколатлари бериш тартиби тўғрисидаги махсус давлат қонунларида ҳам мустаҳкамланади.

Бунда мазкур назорат турига хос бўлган маҳаллий ҳокимият органларига берилган ваколатларнинг мазмунини ҳам назарда тутиш керак. Жумладан:

- давлат ваколатларини амалга ошириш билан боғлиқ зарур ахборотни сўраб олиш (20-модда);
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ижро этувчи органлари раҳбарларининг ҳисоботларини тинглаш (20-модда);
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига берилган вилоят мулки объектлари ва молиявий маблағлардан мақсадли фойдаланилишини текшириш (21-модда);
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг қонун ҳужжатларига зид равишда қабул қилинган алоҳида вилоят давлат ваколатларини амалга ошириш масалаларига оид ҳуқуқий ҳужжатларининг амал қилишини суд қарори чиқарилгунга қадар тўхтатиб қўйиш (19-модда).

Давлат ваколатларини бажармаганлик ёки номақбул равишда бажарганлик учун маҳаллий ҳокимият ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига нисбатан юқори давлат ҳокимияти органлари томонидан қуйидаги санкциялар қўлланилиши мумкин: минтақа ёки республика мулки объектларидан ва берилган молиявий маблағлардан мақсадсиз фойдаланиш натижасида етказилган зарарнинг мазкур органлар томонидан қопланиши ҳамда улардан алоҳида давлат ваколатларининг олиб қўйилиши.

Мазкур механизмлардан маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни қўллаб-қувватлаш узоқ муддатли республика ва минтақавий мақсадли дастурлар доирасида комплекс фойдаланиш Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бошқарув органларини ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатини янада самарали амалга оширишга ёрдам беради.

Қисқача хулосалар

Республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органларининг самарали ўзаро алоқа қилиш механизмини яратмасдан Ўзбекистон Республикасида маҳаллий қурилиш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш соҳасида давлат сиёсатини муваффақиятли амалга ошириш мумкин эмас. Бундай механизмнинг ўз вақтида яратилиши аҳоли, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ва давлат ҳокимиятининг самарали ўзаро алоқа тизимининг ташкил топишига олиб келиши лозим.

Мазкур тизимнинг самарали фаолият кўрсатиши ҳар бир маҳаллий тузилмада аҳолининг турмуш шароитларини яхшилаш, фуқароларда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари билан демократик муносабатларга киришиш ҳамда уларнинг иш самарадорлиги устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш кўникмаларини шакллантириш, Ўзбекистон маҳаллий тузилмаларининг барқарор мустақил ривожланишини таъминлаш имконини беради.

Муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар

1. Нима учун республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш зарур?

2. Ўзбекистонда республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш қайси қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади?

3. Республика ҳокимият органларига давлат бошқарувининг қайси функциялари юкланади?

4. Минтақавий ҳокимият органларига давлат бошқарувининг қайси функциялари юкланади?

5. Маҳаллий ҳокимият органларига давлат бошқарувининг қайси функциялари юкланади?

6. “Давлат бошқарувини децентрализация қилиш” (номарказлаштириш) атамаси нимани билдиради?

7. Республика ва минтақавий бошқарув органлари ўртасида ҳокимият ваколатларини янада аниқ тақсимлашга нималар халақит бермоқда?

8. Минтақавий ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасида ҳокимият ваколатларини янада аниқ тақсимлашга нималар халақит бермоқда?

9. Республика бошқарув органлари маҳаллий ҳокимият органларига қандай кафолатлар бериши зарур?

10. Маҳаллий ҳокимият органлари давлат олдида қандай мажбуриятларга эга?

11. Республика ва минтақавий ҳокимият органлари ўртасида бюджетлараро муносабатлар соҳасида қандай муаммолар мавжуд?

12. Республика, минтақавий ва маҳаллий бошқарув органлари ўртасидаги ҳамкорликнинг самарадорлигини ошириш йўллари.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., “Ўзбекистон”. 1999.
2. Закон Республики Узбекистан «О государственной власти на местах». Т., Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан № 9. 1993.
3. Закон Республики Узбекистан «О бюджетной системе». Т., «Финансовое законодательство Республики Узбекистан». № 11. 1999.
4. Леонтьев Г. «Местное самоуправление - ресурс государства для управления развитием». М., Городское управление. № 5. 2002.
5. Олейник А.Н. «Институциональная экономика». М., Инфра – М. 2000.
6. Иванов С.А. «Методы и рыночная технология экономического управления». М., «Дело и Сервис». 1999.
7. Градов А.П. «Национальная экономика». Курс лекций. СПб., «Специальная литература». 1997.
8. Налоговый Кодекс Республики Узбекистан. Т., Бюллетень «Финансовое законодательство Республики Узбекистан». Приложение № 3. 2000.

III боб

Маҳаллий (муниципал) иқтисодий тизимга солишнинг замонавий ҳолати

3.1. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий фаолият тизимига солиш шартлари

Минтақавий иқтисодий тизимлар фақат бозор иқтисодиёти ўзини ўзи тартибга солиш қонунлари асосидагина ривожланиши ва фаолият кўрсатиши мумкин эмас. Шунинг учун ҳам мамлакат хўжалигини кенг миқёсда ташкил этиш ҳақида доимий ғамхўрлик қилиш ҳар қандай давлатнинг функцияси бўлиши лозим. Ривожланган мамлакатларда бу йўналишда ишларнинг фаоллашиши маҳаллий жамоаларнинг муаммоларини ўз вақтида ҳал қилмасдан ҳукумат томонидан эълон қилинган миллий мақсадларга эришиш, шу жумладан: аҳолининг бандлигини таъминлаш, турмуш сифати ва шароитларини яхшилаш, мамлакат алоҳида минтақаларининг иқтисодий ривожланиш даражасини тенглаштириш, барқарор иқтисодий ўсишга эришиш мумкин эмаслиги англаб етилганлигини акс эттиради. Бунда минтақавий, маҳаллий ҳокимият органлари ҳамда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини самарали тартибга солишда давлатнинг барча институтлари у ёки бу даражада иштирок этадилар, чунки уларнинг фаолияти ҳар қандай ҳолатда ҳам маълум ҳудуд билан боғлиқ. Давлат томонидан тартибга солишнинг барча йўналишлари ва шакллари, деярли барча давлат институтларининг фаолияти, ҳатто бундай вазифалар бевосита қўйилмаган ҳолларда ҳам, муайян минтақалар ёки маҳаллий тузилмаларга маълум даражада таъсир кўрсатади.

Идеал ҳолатда давлат ҳокимияти органлари маҳаллий ҳокимиятнинг ҳуқуқий ва иқтисодий негизини яратибгина қолмасдан, маҳаллий бошқарувни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатини аҳолига тушунтириши, фуқаролар маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилишда иштирок этиш имкониятига эга бўлишларини таъминлаши лозим.

Жаҳон тажрибаси ҳамда Ўрта Осиёнинг алоҳида мамлакатларида содир бўлган воқеалар маҳаллий тузилмаларнинг шаклланиши жараёнларига давлатнинг аралашмаслиги сиёсати муқаррар равишда миллий иқтисодиёт ва жамиятнинг яхлитлигига путур етказишга қодир бўлган ҳар хил зиддиятларнинг кучайишига олиб келишини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасининг ўзига хос хусусиятлари, унинг кўлами, минтақавий ранг-баранглиги, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитлари маҳаллий тузилмаларни ривожлантиришга нисбатан ўзига хос ёндашувларни шакллантиришни талаб қилди. Бундай муносабат миллий иқтисодий майдонда мавжуд номутаносибликларни бартараф этиш, маҳаллий миқёсдаги мураккаб муаммоларни ўз вақтида ҳал қилиш, барча минтақалар ва умуман республиканинг барқарор ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш зарурати билан белгиланди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг бозор муносабатларига ўтишига ва мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий ислохотларнинг янада чуқурлашишига монелик қилаётган жиддий сабаблар жумласига, шубҳасиз, юқорида зикр этилган жараёнларнинг минтақавий ва маҳаллий миқёсларда кечишини ўз ичига олувчи минтақавий омил яхши эътиборга олинмаганлиги ҳам киради.

Бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатларда давлат бошқарувини қайта қуриш тажрибаси шуни кўрсатадики, маҳаллий бошқарув органларининг фаолиятини давлат томонидан республика ва минтақавий бошқарув органлари назорат қилиш ва мувофиқлаштиришнинг самарали механизмини шакллантириш маҳаллий органлар ишининг сифатини оширишнинг долзарб йўналишларидан биридир.

Бунда “маҳаллий фаолиятни тартибга солиш” деганда маҳаллий қурилиш жараёнини маълум тартибга бўйсундириш, шу жумладан маҳаллий ҳокимият органларини ташкил этиш ва уларнинг фаолият кўрсатишининг маълум қоидаларини ишлаб чиқиш, уларнинг республика ва тармоқ бошқарув органлари билан изчил алоқаларини йўлга қўйиш, шунингдек уларнинг фаолиятини республика миқёсида тартибга солишнинг бошқа йўналишлари тушунилади.

Худудларнинг мутаносиб ривожланишини таъминлаш ва мавжуд ижтимоий-иқтисодий тузумни мустаҳкамлаш маҳаллий иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишнинг бош мақсадидир.

Маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солиш объектлари жумласига қуйидагилар киради:

- маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилишда маҳаллий ҳокимият ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ташкилий, молиявий ва ҳўжалик юритиш соҳасидаги мустақиллигини ҳуқуқий тартибга солиш;

- маҳаллий қурилиш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш масалалари билан шуғулланадиган давлат органлари тизимини шакллантириш;

маҳаллий бошқарувнинг конституциявий асосларини рўйбга чиқариш ва маҳаллий тузилмаларни ривожлантиришга кўмаклашадиган республика ва минтақавий дастурларни қабул қилиш;

- мутаносиб минимал маҳаллий бюджетларни таъминлаш, маҳаллий тузилмаларнинг солиқ негизини мақбуллаштириш учун шарт-шароитлар яратиш имконини берувчи бюджет ва солиқ тизимларини тартибга солиш;

- давлат мулкига мансуб бўлган, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш ваколатларини амалга ошириш учун зарур объектларни маҳаллий мулк таркибига киритиш;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари учун кадрлар тайёрлаш ва кадрларнинг малакасини ошириш, шу жумладан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайлаб қўйиладиган ходимларнинг малакасини ошириш, номзодлар ва сайлов кампанияларининг иштирокчиларин сайловларга ва аҳоли ўз иродасини тўғридан тўғри ифода этадиган бошқа тадбирларга тайёрлаш;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларини ахборот билан таъминлаш, шу жумладан маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг конституциявий асосларини аҳолига тушунтириш, маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни ислоҳ қилишнинг бориши ва муаммолари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш тизимини ташкил этишда аҳолининг роли ҳақида ахборот бериш;

- Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳокимияти органлари, минтақавий ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро ҳамкорлиги жараёнида юзага келадиган муаммоларни ҳал қилишда мувофиқлаштириш амалларидан кенг фойдаланиш.

Мазкур механизмлардан маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни қўллаб-қувватлаш узоқ муддатли республика ва минтақавий мақсадли дастурлар доирасида комплекс фойдаланиш Ўзбекистон Республикасида маҳаллий бошқарув органларини ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатини янада самарали амалга оширишга ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий фаолиятни тартибга солиш заруратининг ошиб бораётганлиги иқтисодий ва ижтимоий хусусиятга эга бўлган бир қатор объектив омиллар билан белгиланади.

Биринчидан, юзага келган вазиятда интеграция жараёнларига таъсир кўрсатувчи фаол омил — ҳудудий, табиий, демографик ва ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларнинг роли изчил ортиб боради.

Иккинчидан, вилоят ва туман хўжалиklarини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари, потенциал имкониятлари ва мавжуд

чеклашларнинг ҳамда ҳудудга муайян ишлаб чиқариш турлари томонидан қўйилган талабларнинг етарли даражада эътиборга олинмаслиги айрим самарасиз қарорларнинг қабул қилинишига, иқтисодий ўсишнинг мавжуд захираларидан тўлиқ фойдаланилмаслигига олиб келади.

Учинчидан, маҳаллий ҳокимият органлари иқтисодни бошқариш соҳасида ваколатлар олган маҳаллий ҳокимият органлари, алоҳида объектларнинг тобелигидан қатъи назар, ўз ҳудудида яшайдиган аҳолининг турмуш даражаси, мазкур ҳудудда табиатдан оқилона фойдаланиш ва уни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш учун жавобгар бўладилар.

Тўртинчидан, республикада иқтисоднинг алоҳида соҳаларида ва алоҳида тармоқларда ҳудудлар ўртасида ишлаб чиқариш юкларининг қайта тақсимланиши билан белгиланувчи ҳудудлараро ўзаро алоқаларнинг ўзига хос тури шаклланмоқда.

Маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини тартибга солишнинг мавжуд шартлари тузилиши 1-расмда кўрсатилган.

1-расм

МАҲАЛЛИЙ ФАОЛИЯТНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ АСОСИЙ ШАРТЛАРИ

Маҳаллий тузилмалар фаолиятини самарали тартибга солишнинг ўрни ва аҳамиятининг ортиб бораётганлиги яна бир қатор субъектив шартлар билан белгиланадики, уларнинг энг муҳимлари жумласига қуйидагилар кирди:

1) Ўзбекистон Республикаси иқтисодий ва ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислохотларнинг доимийлиги;

2) бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида маҳаллий ҳокимият органлари сифат жиҳатидан янги мақомга эга бўлиши;

3) минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан мутаносиб ривожланиши учун маҳаллий органлар жавобгарлиги даражасининг ортиши;

4) Ўзбекистон Республикасида маҳаллий қурилиш меъёрий-ҳуқуқий негизининг номукамаллиги;

5) Ўзбекистоннинг турли минтақалари ижтимоий-иқтисодий ривожланиши суръатларининг нотекислиги;

6) ҳудудий тузилмаларнинг номутаносиб ривожланиши хавфхатарларининг пайдо бўлиши эҳтимоли;

7) республика бюджети ва маҳаллий бюджетлар ўртасидаги номутаносиблик даражасининг катталиги;

8) республика маҳаллий ҳокимият органлари раҳбарларининг аксарияти бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида иш тажрибасига эга эмаслиги;

9) маҳаллий менежмент соҳасида махсус маълумотга эга бўлган ёки махсус тайёргарликдан ўтган маҳаллий органлар ходимлари салмоғининг пастлиги.

Маҳаллий тузилмаларнинг иқтисодий фаолиятини тартибга солиш механизмини шакллантиришга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бораётганлиги қуйидаги шартлар билан белгиланади:

а) маҳаллий бошқарув органлари маҳаллий аҳамиятга молик қуйидаги масалаларни мустақил ҳал қилиши учун шарт-шароитлар яратиш: -

- маҳаллий мулкка, шу жумладан ерга эгаллик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш;

- маҳаллий бюджетларни шакллантириш, тасдиқлаш ва ижро этиш, маҳаллий солиқлар ва йиғимларни белгилаш;

- жамоат тартибини сақлаш билан боғлиқ чора-тадбирлар мажмуини амалга ошириш;

б) фуқароларнинг:

- а) уй жойга эга бўлиш;
- б) ўз соғлигини сақлаш;
- в) тиббий ёрдам олиш;

г) билим олиш ҳуқуқларини таъминлашда маҳаллий бошқарув органлари республика ва минтақавий ҳокимият органлари билан бир қаторда иштирок этиши учун шарт-шароитлар яратиш;

в) солиқ ва бюджет ислоҳотлари доирасида маҳаллий ўзини ўзи бошқаришнинг молиявий-иқтисодий негизини шакллантиришни ниҳоясига етказиш, авваламбор, қуйидагилар ҳисобига бюджет ва солиқларни тартибга солиш тизимини такомиллаштириш:

- маҳаллий бюджетларга йўналтирилувчи республика бюджети маблағларини қайта тақсимлаш, маҳаллий тузилмаларнинг ваколатлари жумласига киритилган масалаларни ҳал қилиш учун мазкур тузилмаларнинг молиявий мустақиллигини таъминлаш;

- давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро ҳамкорлиги, шу жумладан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига бериладиган алоҳида давлат ваколатларининг амалга оширилишини ва давлатнинг минимал ижтимоий стандартларини белгилаш принципларини ишлаб чиқиш;

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш молиявий-иқтисодий негизининг муҳим таркибий қисми — маҳаллий мулкни фаол шакллантириш;

- кўчмас мулк бозорини ривожлантириш ва аҳолининг даромадларини жалб қилиш ҳамда кичик ва ўрта бизнес вакилларининг иштирокини таъминлайдиган инвестиция сиёсатини амалга ошириш;

- тадбиркорликни ривожлантириш, маҳаллий табиий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳамда кичик ва ўрта бизнес қорхоналарининг аҳолини зарур маҳсулотлар билан таъминлаш ва унга хизматлар кўрсатиш фаолиятини мувофиқлаштириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

г) қуйидагилар:

- республика ва минтақавий давлат ҳокимияти органлари;

- минтақавий ва маҳаллий давлат ҳокимият органлари;

- маҳаллий давлат ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида ваколатларни ҳамда тегишли моддий ва молиявий ресурсларни тақсимлаш;

д) маҳаллий бошқарув ва маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органлари Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига

риоя қилишлари устидан самарали давлат назорати тизимини шакллантириш;

е) маҳаллий тузилмалар, шу жумладан минтақа, республика ва халқаро миқёсда ўзаро ҳамкорлик қилишлари учун шарт-шароитлар яратиш;

ж) маҳаллий бошқарув органларининг фаолиятини давлат томонидан илмий-услубий, ташкилий-услубий ва ахборот билан қўллаб-қувватлаш;

з) маҳаллий ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларида ишлаш учун кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва кадрларнинг малакасини ошириш самарали давлат тизимини ташкил этиш;

и) маҳаллий ҳокимият ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларини ахборот билан таъминлаш.

Соғлиқни сақлаш, таълим, коммунал хизматлар кўрсатиш, хавфсизлик соҳаларида давлат нормативлари ва стандартларини қабул қилиш, шунингдек маҳаллий тузилмаларда мазкур нормативларни қўллаш фаолияти ҳудудларнинг инсон салоҳиятини ривожлантириш вазифаларини ҳал қилишга йўналтирилиши лозим. Бунда фуқаролар фаол иштирок этишлари, шунингдек давлат ҳокимияти ва маҳаллий жамият ўртасида яқин ва доимий тесқари алоқалар бўлиши талаб этилади.

Маҳаллий тузилмаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва улар барқарор мустақил ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари, давлат ва фуқаролик институтлари самарали ва ўзаро мувофиқлаштирилган фаолият кўрсатишига йўналтирилиши лозим. Бу Ўзбекистон фуқароларининг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, халқнинг фаровонлиги ва турмуш даражасини ошириш имконини беради.

Бироқ минтақалар мустақиллигининг сифат жиҳатидан янги кўлами ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг пировард натижалари учун жавобгарликнинг муштараклигини таъминлаш юқорида қайд этилган объектив ва субъектив омилларни фаол амалга ошириш, Ўзбекистон Республикасидаги маҳаллий тузилмаларнинг уйғун ривожланишини таъминлайдиган республика, минтақавий ва ҳудудий давлат бошқаруви органларининг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштиришнинг самарали тизимини шакллантиришни талаб этади.

Давлатнинг мазкур муаммоларни ҳал қилиш борасидаги фаолияти Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмаларни ривожлантириш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни такомиллаштириш соҳасидаги ягона давлат сиёсати доирасида амалга оширилиши лозим.

Қуйидагилар:

- фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш;
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг конституциявий ваколатларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиш;
- маҳаллий бошқарув ва маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни давлат томонидан кафолатлашга йўналтирилган саъй-ҳаракатлар маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини тартибга солиш механизмининг пировард мақсадига айланиши лозим.

Маҳаллий тузилмалар ўрни ва аҳамиятининг ортиб бориши учун юқорида зикр этилган шартлар ва омилларнинг мавжудлиги давлатнинг маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солиш соҳасидаги сиёсатининг асосий принциплари, мазмуни ва йўналишларини белгилаб беради.

3.2. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмаларнинг иқтисодий фаолиятини тартибга солишнинг бугунги ҳолати

Маҳаллий тузилмалар ўрни ва аҳамиятининг ортиб бориши учун юқорида зикр этилган шартлар ва омилларнинг мавжудлиги давлатнинг маҳаллий қурилиш ва маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солиш соҳасидаги сиёсатининг асосий принциплари, мазмуни ва йўналишларини белгилаб беради.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни янада ривожлантириш, иқтисодий ва ижтимоий ривожланган демократик давлат қуришнинг зарур шarti – маҳаллий тузилмалар фаолиятининг самарадорлигини ошириш маҳаллий қурилишни тартибга солиш соҳасидаги давлат сиёсатининг бош мақсадидир.

Фуқароларнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш, маҳаллий ҳокимият органларининг конституциявий ваколатларини амалга ошириш ва маҳаллий ўзини ўзи бошқаришга берилган давлат кафолатларини таъминлаш учун шарт-шароитлар яратишнинг зарурлиги маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллигини кенгайтириш масаласини долзарб қилиб қўйди.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмаларни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий қоидаларида турли миқёсдаги маҳаллий тузилмаларни ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатининг мақсадлари, устувор йўналишлари ва вазифалари ҳамда бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида мазкур сиёсатни амалга ошириш принциплари ва механизмлари ҳақидаги тасаввурларнинг ягона тизими мустақамланган.

Маҳаллий қурилишни ривожлантириш соҳасида давлат сиёсати Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш Европа хартиясига, халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормаларига, Ўзбекистон Республикасининг маҳаллий иқтисодиёт ва маҳаллий менежментни ривожлантириш соҳасидаги халқаро шартномаларига ва бошқа меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларига асосланади.

Давлатнинг маҳаллий қурилишни ривожлантириш соҳасидаги сиёсати республика, минтақавий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳамда тегишли мансабдор шахсларнинг маҳаллий тузилмалар ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини ислоҳ қилиш жараёнидаги фаолиятида ворисийликни таъминлашга йўналтирилган.

Маҳаллий бошқарув органлари маҳаллий ҳокимият фаолиятининг ҳуқуқий ва иқтисодий асосларини яратибгина қолмасдан, балки аҳолига давлатнинг маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни ривожлантириш соҳасидаги сиёсатини тушунтирадилар, фуқаролар маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилишда иштирок этиш имкониятига эга бўлишини таъминлайдилар. Соғлиқни сақлаш, таълим, коммунал хизматлар кўрсатиш, хавфсизлик соҳаларида давлат нормативлари ва стандартларини қабул қилиш, шунингдек маҳаллий тузилмаларда мазкур нормативларни қўллаш фаолияти ҳудудларнинг инсон салоҳиятини ривожлантириш вазифаларини ҳал қилишга йўналтирилган.

Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш — бу маҳаллий ҳокимият органларининг иқтисодий фаолиятидаги жорий кўрсаткичларнинг норматив ёки режа топшириқларидан чекинишини барта раф этиш жараёни. Маҳаллий ташкилотларнинг иш жараёни белги ланган қоидалар доирасидан четга чиқмайдиган шароитларда уни тартибга солиш учун асослар мавжуд бўлмайди.

Маҳаллий ҳокимият органларининг фаолияти жараёнини нормалаштиришга йўналтирилган фавқулодда ва самарали чора-тадбирлар:

- ишлаб чиқариш-хўжалик тизимининг;
- ижтимоий соҳанинг;
- маҳаллий тузилмаларнинг эҳтиёжларини молиявий таъминлаш тизимининг;
- маҳаллий органлар ходимларининг меҳнатини рағбатлантириш ва қизиқтириш тизимининг;
- маҳаллий тузилмалар моддий-техника таъминоти тизимининг ҳолатларини тартибга солишни ўз ичига олади.

Самарали маҳаллий бошқарув умуммиллий ресурслардан фойдаланишни мақбуллаштириш имконини беради, чунки маҳаллий бошқарув органлари ўз муаммоларини ҳар бир ҳудуднинг муайян шароитларидан келиб чиқиб энг самарали шаклларда ҳал қилишга қодирдирлар. Шунинг учун ҳам реал ишлайдиган маҳаллий бошқарув давлат ҳокимиятига республика ва минтақавий аҳамиятга молик муаммоларни ҳал қилишга ўз эътиборини қаратиш имконини беради ҳамда давлат бошқарувининг самарадорлигини оширишга кўмаклашади.

Ўз аҳолисига даромадларнинг кафолатланган энг кам миқдорини таъминлаш учун етарли маблағларга эга бўлмаган маҳаллий тузилмаларга кўшимча давлат ресурслари ажратилади. Бундай ресурсларнинг миқдори минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларидан ва минимал ижтимоий стандартлардан келиб чиқиб белгиланади.

Мавжуд иш жойларини сақлаш ва янги иш жойлари ташкил этиш, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, иш билан банд бўлмаган аҳолини қайта ўқитиш ҳисобига бандлик соҳасида нисбий барқарорликни сақлаш Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмалар аҳолисининг турмуш даражасини оширишнинг муҳим шартидир.

Бироқ жойларда ўтказилган текширувларнинг натижаларига қараганда, республика ва минтақавий ҳокимият органларининг саъй-ҳаракатлари билан маҳаллий ҳокимият органларини фаоллаштириш соҳасида маълум силжишлар содир бўлганлигига қарамай, мазкур йўналишда амалга оширилаётган ишларнинг муваффақияти маҳаллий бошқарув органларининг ташаббускорлиги ва омилкорлигига, бунда фуқаролар фаол иштирок этишларига, шунингдек давлат ҳокимияти ва маҳаллий жамият ўртасида яқин ва доимий тесқари алоқалар мавжудлигига боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ва қабул қилинган меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларнинг алоҳида нормалари маҳаллий

ўзини ўзи бошқариш органларининг эҳтиёжларини ҳали ҳуқуқий жиҳатдан тўлиқ қондирилгани йўқ. Бундан ташқари, маҳаллий ҳуқуқнинг баъзи бир меъёрлари ҳар хил талқин қилинаётганлиги ҳам маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг амалий фаолиятида қийинчиликлар туғдирмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг кўпгина субъектлари ҳудудда маҳаллий бошқарув муваффақиятли амалга оширилмоқда. Аммо, бир қатор ҳолларда маҳаллий бошқарув органлари ўз конституциявий ваколатларини амалга оширишлари учун мавжуд имкониятлардан яхши фойдалана олмаяптилар. Алоҳида шаҳар, қишлоқларда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари етарли даражада фаоллик кўрсатмаяптилар. Маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни амалга ошириш билан боғлиқ масалаларни норматив тартибга солиш механизмининг номукамаллиги, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида ваколатлар ҳуқуқий жиҳатдан аниқ тақсимланмаганлиги ҳам ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини назорат қилишнинг самарали механизмини шакллантирмай туриб минтақалар мустақиллигининг сифат жиҳатидан янги кўлами ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг пировард натижалари учун жавобгарликнинг янги даражасига эришиш мумкин эмас.

3.3. Маҳаллий тузилмаларни иқтисодий ривожлантириш принциплари

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий фаолиятни тартибга солишнинг асосий принциплари:

- бозор иқтисодиётига ўтиш даврида маҳаллий фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг устуворлиги принципи;
- Ўзбекистон Республикасида маҳаллий фаолиятни тартибга солишнинг меъёрий-ҳуқуқий негизи, тартиби ва усулларининг ягоналиги принципи;
- мамлакатнинг барча маҳаллий тузилмаларига тенг имкониятлар бериш принципи;
- маҳаллий қурилиш соҳасидаги жаҳон тажрибасидан фойдаланиш принципи;
- маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини институционал ва функционал назорат қилишнинг муштараклиги принципи;
- қуйи маҳаллий органларнинг фаолиятини тартибга солиш

соҳасидаги ваколатларни республиканинг турли давлат бошқаруви органлари ўртасида аниқ тақсимлаш принципи

- маҳаллий тузилмалар фаолиятига давлатнинг мумкин қалар кам аралashiши принципи;

- умумдавлат, тармоқ манфаатлари ва ҳудудий манфаатларнинг оқилона муштараклигига эришишга доимий интилиш принципи.

Маҳаллий фаолиятни тартибга солишнинг юқорида санаб ўтилган принциплари (2-расмга қаранг) Ўзбекистон Республикасида амалда бўлган маҳаллий органлар фаолиятини республика ва минтақавий давлат бошқаруви органлари томонидан тартибга солишни ташкил қилиш механизмининг негизини ташкил этади.

2-расм

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА МАҲАЛЛИЙ ФАОЛИЯТНИ ТАРТИБГА СОЛИШ ПРИНЦИПЛАРИ

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмаларнинг фаолиятини тартибга солиш ва ривожлантириш учун жавобгар давлат ҳокимияти органларининг тузилмаси қонун чиқарувчи ҳокимият, ижро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимиятини ўз ичига олади. Мазкур ҳокимият бўғинларининг ҳар бири маҳаллий тузилмаларнинг самарали фаолият кўрсатиши ва ўз ҳуқуқларини бажаришига йўналтирилган конституциявий белгиланган функцияларни бажаради.

Қонун чиқарувчи ҳокимият функцияларини Олий Мажлис бажаради. У минтақалар ва уларнинг таркибига кирувчи маҳаллий тузилмаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини бошқариш механизмининг негизини ташкил этувчи қонун ҳужжатлари ишлаб чиқади ва қабул қилади.

Ижро этувчи ҳокимият кўп поғонали хусусиятга эга бўлиб, юқорида зикр этилган ҳудудий тузилмаларнинг фаолиятини бошқаришнинг республика, минтақавий ва маҳаллий органларини ўз ичига олади.

Суд ҳокимияти Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи ҳокимият органлари маҳаллий тузилмалар фаолиятига нисбатан қабул қилган қонунларга қатъий риоя қилинишини назорат қилади.

Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш муаммосининг институциявий жиҳатини тадқиқ қилар эканмиз, Ўзбекистон Республикасида тартибга солиш механизми шаклланишининг икки асосий йўналишига эътиборни қаратишни истар эдик.

Уларнинг биринчиси *мазкур механизмнинг маҳаллий миқёсда институциявий ривожланиш жараёнини тартибга солиш* билан боғлиқ. Бу ерда беш кичик йўналишни қайд этиш мумкин: маҳаллий фаолиятни умумий тартибга солишни яхшилаш, маҳаллий тузилмани иқтисодий ривожлантириш жараёнини ташкил этиш ва бошқариш механизмини такомиллаштириш, маъмурий-ҳудудий тузилма миқёсида иқтисодий фаолиятнинг алоҳида йўналишларини тартибга солиш тизимини такомиллаштириш, маҳаллий ҳокимият органларининг иқтисодий фаолиятини режалаштириш ва дастурлаштириш амалларини яхшилаш, маҳаллий ҳокимият органларининг алоҳида бўлинмалари фаолиятини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш.

Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш механизмини шакллантиришнинг иккинчи йўналиши унинг давлат миқёсида институциявий ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, маҳаллий иқтисоди-

ётни бошқариш жараёнларини децентрализация қилиш вазифаларини самарали бажариш мақсадида республика ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ўзаро ҳамкорлигига йўналтирилган. Бунда маҳаллий тузилмаларни ривожлантириш, шу жумладан маҳаллий йўналишдаги миллий ахборот тизимларини ташкил этиш, муқобил ва тармоқ инвестиция дастурларини амалга ошириш, маҳаллий молия тизимини такомиллаштириш ва ҳ.к. учун қулай шароит яратувчи тадбирларни амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга.

Маҳаллий қурилишнинг меъёрий-ҳуқуқий негизини мустаҳкамлаш, маҳаллий тузилмаларнинг асосий турларини таснифлаш, уларнинг ваколатлари соҳаларини аниқ тизимга солиш, уларнинг ҳуқуқий мақомини тартибга солиш, уларни ташкил этиш ва қайта тузиш амалини такомиллаштириш, шунингдек ҳудудий-маъмурий тузилмаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ҳаётий муҳим масалаларини ҳал қилишда маҳаллий тузилмаларнинг ҳокимият ваколатларини аниқ белгилаш маҳаллий тузилмаларнинг иқтисодий фаолиятини самарали тартибга солишнинг зарур шартидир.

Бунда маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш механизмнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, табиатни муҳофаза қилиш, маъмурий-ҳўжалик ва бошқа фаолият соҳаларини ўз ичига олувчи функционал жиҳатининг мазмунига алоҳида эътибор бериш лозим (3-расмга қаранг).

3-расм

Кўриб чиқилаётган тартибга солиш механизмнинг моҳиятини тушуниб етишда маҳаллий тузилмаларнинг иқтисодий фаолиятини назорат қилиш ва мувофиқлаштириш давлат тизимининг қуйидаги асосий иерархик поғоналарини билиш муҳим аҳамиятга эга:

- умумдавлат поғонаси;
- вилоят поғонаси;
- шаҳар поғонаси;
- туман поғонаси;
- қўрғон ёки қишлоқ кенгашлари даражаси;
- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари (маҳалла йигинлари) поғонаси.

Тадбиркорликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ҳамда кичик ва ўрта бизнесга ёрдам кўрсатиш, шу жумладан:

- маҳаллий тузилмалар ҳудудида фаолият кўрсатаётган кичик ва ўрта бизнес объектларини солиққа тортишнинг соддалаштирилган тизимини амалга жорий этиш;

- кичик корхоналар ҳаракатсиз ва тўлиқ юкланмаган асосий фондлардан фойдаланиши учун шарт-шароитлар яратиш;

- кичик бизнесда иқтисоднинг юксак технологияларга асосланган товар ишлаб чиқариш ва инновация секторларини шакллантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;

- кичик тадбиркорлик йирик ишлаб чиқариш билан ҳамкорликда ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш;

- кичик тадбиркорлик субъектларининг инвестиция лойиҳаларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва бу мақсадларга чет элдан кредитлар жалб қилиш имконини берадиган норматив негизни вужудга келтириш маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш механизмини институциявий таъминлашнинг муҳим йўналишларидир.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмаларни иқтисодий ривожлантиришнинг пировард натижасида ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмлари ўсибгина қолмасдан, балки маъмурий-ҳудудий тузилмалардаги ишлаб чиқариш жараёнлари ва аҳоли асосий эҳтиёжларининг сифат хусусиятлари ҳам ўзгариши лозим.

3.4. Маҳаллий (муниципал) иқтисодий тартибга солиш механизмини амалга оширишнинг асосий йўналишлари

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий иқтисодий давлат томонидан тартибга солиш жараёни қуйидагиларни ўз ичига олади:

а) минтақавий ва умумдавлат иқтисодий комплексининг таркибий қисми бўлган маҳаллий хўжаликни ривожлантиришнинг узоқ муддатли стратегиясини ишлаб чиқиш;

б) умумдавлат иқтисодий сиёсатининг мақсадлари ҳудудларнинг ҳаётини манфаатларига тўлиқ мос келишини таъминлаш;

в) умумдавлат ва минтақавий иқтисодий манфаатларнинг муштарақлигига эришиш йўлидан бориш;

г) минтақаларнинг табиий-хом ашё ресурслари ва ижтимоий-иқтисодий салоҳиятидан янада самарали фойдаланилишини рағбатлантириш;

д) ҳудудлар миқёсида ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнларини бошқаришни жиддий номарказлаштириш;

е) хўжалик юритувчи субъектларнинг олдида турган умумдавлат, тармоқ, идора мақсадларини мазкур субъектлар фаолият кўрсатаётган минтақаларни ривожлантиришнинг реал ижтимоий-иқтисодий мақсадларидан янада аниқроқ ажратиш;

ж) маҳаллий ҳокимият органларининг ўз ҳудудларини мутаносиб ижтимоий ривожлантириш муаммоларини ҳал қилишдаги мустақиллигини янада кенгайтириш.

Амалий нуқтаи назардан, талабаларнинг маҳаллий фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг асосий усулларини, шу жумладан бевосита ёки маъмурий бошқариш усуллари ҳамда билвосита ёки иқтисодий бошқариш усулларини билиши муҳим аҳамиятга эга.

Ўзаро жавобгарлик принциплари асосида қуриладиган бюджетлар ўртасидаги муносабатлар, барча маҳаллий органлар учун ягона методологиянинг қўлланиши, маҳаллий тузилмаларнинг даромадларини тенглаштириш, қарама-қарши молиявий оқимларни мумкин қадар камайтириш, маҳаллий ҳокимият органларининг ўз даромадларини оширишдан манфаатдорлигини ошириш, бюджетлар ўртасидаги муносабатларнинг ошкоралиги маҳаллий тузилмалар фаолияти тартибга солиш иқтисодий усулларининг негизини ташкил этади.

Мутахассислар маҳаллий менежмент соҳасида маҳаллий тузилмалар фаолиятининг **бюджет соҳасини тартибга солиш** усулларининг 4 туркумини ажратадилар:

1) бюджет даромадларининг тартибга солувчи манбаларини белгилаш ва тақсимлаш. Даромадларнинг тартибга солувчи манбалари юқори маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари томонидан белгиланади. Даромадларнинг тартибга солувчи манбаларини бюджетлар ўртасида тақсимлаш мазкур даромадлардан ажратмаларнинг тасдиқланган меъёрлари ёрдамида амалга оширилади;

2) бюджет манбаларининг ўзини қайта тақсимлаш. Улар жумласига қуйидагилар киради: а) юқори ҳокимият вакиллик органлари томонидан тегишли қуйи ҳудудий ҳокимият органларининг бюджетларига ҳар қандай тартибга солувчи даромадларнинг узоқ муддатга (камида 5 йилга) тўлиқ ёки қатъий белгиланган фоиз миқдорда бириктирилиши; б) юқори ҳокимият вакиллик органлари томонидан тегишли қуйи ҳокимият органларининг бюджетларига ўзларига бириктирилган даромадларнинг берилиши;

3) юқори бюджетларнинг маблағлари ҳисобидан қуйи бюджетларга кўрсатилувчи бегараз ёрдам. Мазкур усуллар туркумига дотациялар, субвенциялар ва субсидиялар киради.

4) маҳаллий бюджетларга бошқа маҳаллий тузилмаларнинг маблағларидан ажратиладиган ссудалар.

Маҳаллий тузилмаларнинг фаолиятини иқтисодий тартибга солишнинг яна бир муҳим воситаси бу **солиқ соҳасини тартибга солиш** бўлиб, у ишлаб чиқаришнинг ривожланишига давлатнинг билвосита таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари мажмуини ўз ичига олади.

Монополияга қарши тартибга солиш маҳаллий тузилмаларнинг фаолиятига иқтисодий таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари мажмуида муҳим ўрин тутаети. У давлат томонидан амалга ошириладиган рақобатга асосланган бозор самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш ва унинг ҳаддан ташқари монополиялашишига йўл қўймасликка йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуини ўз ичига олади.

Ўзбекистоннинг кўпгина минтақаларида мураккаб экологик вазият юзага келганлиги туфайли, сўнгги йилларда **экологик тартибга солиш** устувор аҳамият касб этмоқда. У республика ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан умумиқтисодий усуллар ёрдамида табиатдан фойдаланишни яхшилашга, атроф муҳитга салбий таъсирни камайтиришга йўналтирилган чора-тадбирлар мажмуини амалга оширишни назарда тутаети.

Тартибга солишнинг мазкур тури Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатлари ҳамда халқаро ҳамжамиятнинг

фаолияти доирасида **маъмурий тартибга солиш (тақиқлаш-чеклаш)** усуллари билан узвий алоқада амалга оширилмоқда.

Талабалар Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмаларнинг фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг қуйидаги асосий шакллари билишлари ҳам муҳим аҳамиятга эга:

1) маҳаллий иқтисодий сиёсатнинг узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган асосий йўналишларини ишлаб чиқиш;

2) маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш;

3) минтақаларда қулай инвестиция муҳитини шакллантириш ва хорижий инвесторларни жалб қилиш;

4) кичик ва ўрта тадбиркорликнинг ривожланишига кўмаклашиш;

5) маҳаллий ҳокимият органларининг раҳбарлари ва мутахассисларининг малакасига қўйиладиган талабларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

6) минтақаларнинг инфратузилмасини ривожлантиришга кўмаклашиш, уларга имтиёзлар бериш;

7) рақобат муҳитини шакллантириш ва фирром нарх-наво рақобатига қарши кураш;

8) молия бозорининг турли сегментлари барқарор фаолият кўрсатиши устидан самарали назоратни амалга ошириш.

Жаҳон амалиёти давлатнинг халқ хўжалигига иқтисодий воситалар ёрдамида таъсир кўрсатишига асосланган **индикатив тартибга солиш** маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солишнинг энг истиқболли шакли эканлигини кўрсатади. Бу давлат инвестициялари, хусусий сектор ва жамoa сектори маҳсулотларини давлат томонидан истеъмол қилиш, давлатнинг солиқ сиёсати, ишлаб чиқаришни ссуда капитали бозори орқали давлат томонидан тартибга солиш, минтақавий иқтисодиётнинг ривожланишини дастурлаштириш ва прогноз қилиш.

Маҳаллий фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш минтақалардаги иқтисодий ҳаёт устидан назоратни ўзгартириш ёки кучайтиришга йўналтирилган қонунлар, ҳукумат ҳужжатлари тўпламини ўз ичига олади. Бунда давлат томонидан тартибга солишнинг икки асосий тури фарқланади: нарх-наво, маҳсулотлар, стандартлар ва ҳажмларни назорат қилишга йўналтирилган бевосита иқтисодий тартибга солиш; аҳолининг кам таъминланган табақаларини ижтимоий муҳофаза қилиш принциплари ва тартибини, ҳавони

тозалаш қоидаларини, ҳудуднинг экологик хавфсизлигини таъминлаш тартибини белгилайдиган ижтимоий тартибга солиш.

Макро ва микродаражада қўлланиладиган ҳар хил тўғри ва билвосита тартибга солиш воситалари – маъмурий, ҳуқуқий ва иқтисодий воситалар маҳаллий иқтисодий сиёсатни амалга оширишнинг асосий воситаларидир.

Маҳаллий иқтисодий сиёсат қуйидаги воситалар ёрдамида амалга оширилиши мумкин:

- ҳудудий ижтимоий-иқтисодий ривожланишни прогноз қилиш;

- минтақаларда иқтисодий объектлар ва ижтимоий соҳани ривожлантиришда давлатнинг бевосита иштирок этиши;

- давлат буюртмаларини жойлаштириш;

- ташкилий, ҳуқуқий ва ахборот таъминоти;

- минтақаларни минтақавий ҳокимият органларининг ваколатлари ва имкониятлари чекланган фаолият соҳаларида қўллаб-қувватлаш;

- иқтисодий механизмлар ва тартибга солиш воситаларини қўллаш;

- эркин иқтисодий ҳудудларни ташкил этиш имкониятини ўрганиш.

Прогноз қилиш маҳаллий тузилмаларнинг стратегиясини илмий асослашнинг муҳим таркибий қисмидир.

Прогнозларнинг асосий вазифаси содир бўлаётган ва кутилаётган жараёнларнинг ривожланишига, сиёсат вариантларининг ва уларни амалга оширишда қўлланилаётган воситаларнинг, у ёки бу бошқарув қарорларининг оқибатларига баҳо беришдан иборат. Ривожланиш прогнозлари такрор ишлаб чиқариш жараёнининг барча жиҳатларини қамраб олиши лозим. Бунда асосий эътибор хусусий ва жамоавий секторлар, хўжалик юритувчи субъектларнинг гуруҳлари ўртасидаги муносабатларга қаратилади.

Прогнозлар ва дастурларни ишлаб чиқишда ҳудудларнинг ролини кучайтириш минтақаларга ҳукм сураётган тенденцияларни, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг тахминий сон кўрсаткичларини, минтақалараро меҳнат тақсимотидаги ўз ўрнини аниқлашга қўмақлашадиган зарур мўлжаллар олиш имконини беради.

Функционал нуқтаи назардан, маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш жараёни республика ва минтақавий ҳокимият органлари томонидан амалга ошириладиган ҳар хил (қонунчилик, маъ-

мурий ва иқтисодий) чора-тадбирлар мажмуидир. Мазкур тадбирларнинг мақсади ҳудудларнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишидаги номутаносибликларни бартараф этиш, уларнинг салоҳиятидан янада тўлиқ фойдаланиш ва мамлакатнинг инқирозли ҳудудларини ривожлантиришга кўмаклашишдан иборат.

Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётнинг ва у билан боғлиқ соҳаларнинг келгуси замондаги ҳолатини, маҳаллий тузилмаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги долзарб муаммоларни аниқлаш ва оқилона ривожланиш йўллариини белгилаш имконини берувчи иқтисодий прогноз қилиш маҳаллий иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизимининг таркибий қисмидир. Тўлашга лаёқатли талабни ва унинг минтақавий тақсимланишини прогноз қилиш, минтақаларнинг бозорларини ўрганиш, уларнинг молиявий ва бошқа ресурс имкониятларини баҳолаш, ривожланишнинг муҳим ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиш учун минтақаларнинг ўз салоҳиятини фаоллаштириш йўллари ва воситаларини аниқлаш муҳим таянч пунктларига айланиши лозим.

Иқтисодий прогноз шунингдек маҳаллий тузилмаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш мақсадларини аниқлаш, унинг стратегия ва тактикасини ишлаб чиқиш имконини беради. Иқтисодий прогноз ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмларининг кўпайишинигина эмас, балки ишлаб чиқариш ва маҳаллий тузилмалар аҳолисининг ҳаётини таъминлаш жараёни сифат хусусиятларининг ўзгаришини ҳам қамраб олиши лозим.

Прогноз қилиш жараёнида олинган маълумотлар маҳаллий тузилмаларни иқтисодий ривожлантиришнинг сифатини дастурлаштириш учун асос бўлиб хизмат қилиши ҳамда маҳаллий тузилмаларни ўрта ва узоқ муддатли истиқболга ривожлантиришнинг комплекс ва мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишни ўз ичига олиши зарур. Бироқ мазкур дастурларни ишлаб чиқишга киришишдан олдин, маҳаллий бошқарув органи маҳаллий тузилмани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш концепциясини белгилаб олиши лозим. Мазкур концепция маҳаллий тузилмани келажакда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг мақсадлари, стратегияси ва воситаларини тавсифловчи кўрсаткичлар тўпламини ўз ичига олиши зарур.

Маҳаллий тузилмани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш концепцияси маҳаллий иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш билан боғлиқ бошқа ҳужжатларни ишлаб чиқиш учун асос

бўлиб хизмат қилади. Шунинг учун ҳам уни ишлаб чиқишда миллий иқтисодиётнинг, шу жумладан минтақа иқтисодиётининг имкониятлари ҳақидаги маълум тасаввурларга таяниш лозим.

Маҳаллий бошқарув органларига ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг тўрт секторли моделини асос қилиб олишни тавсия этиш мумкин. Мазкур моделнинг асосий таркибий қисмлари қуйидагилардир:

- бошқа секторлар ишлаб чиқарган маҳсулотларни истеъмол қилибгина қолмасдан, ўз истеъмоли учун ўзи ҳам маҳсулот ишлаб чиқарадиган рўзғор хўжаликлари сектори;

- иқтисоднинг реал ишлаб чиқариш сектори маҳсулотларини истеъмол қиладиган ва шу билан бир вақтда, бир секторда ишлаб чиқарилган қийматни бошқа секторлар ўртасида қайта тақсимлаб, реал сектордан рўзғор хўжаликларига узатиш механизми бўлиб хизмат қиладиган давлат сектори корхоналари ва муассасалари;

- қўшимча қиймат ишлаб чиқариладиган, ички ва ташқи бозорларда маҳсулотига талаб мавжуд бўлган даромадли ишлаб чиқариш секторининг корхоналари;

- етарли даражада талабга эга бўлмаган маҳсулот ишлаб чиқарадиган, шунинг учун ҳам бу ерда қўшимча қиймат яратилса-да, тўлиқ реализация қилинмайдиган, зарарга ишлайдиган ишлаб чиқариш сектори корхоналари.

Мазкур секторларнинг ўзаро таъсири маҳаллий тузилма миқёсидаги хўжалик юритувчи субъектларнинг реал ўзаро алоқаларини нисбатан тўлиқ акс эттиради, шунинг учун ҳам бундай модель маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини режалаштириш ва ташкил этиш жараёнида қисқа муддатли асослашлар ва ҳисоб-китоблар ўтказиш учун мос келади.

Маҳаллий иқтисодиётни ҳудудий ривожлантиришни тартибга солишнинг асосий воситалари жумласига қуйидагилар киради: мамлакат ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва жойлаштиришнинг бош схемалари; алоҳида тармоқларни жойлаштириш ва ривожлантириш схемалари, ҳудудий режалаштириш схемалари.

Мамлакат ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш ва жойлаштиришнинг бош схемаси бу ишлаб чиқаришни оқилона ривожлантириш ҳамда уни мамлакат ҳудудида жойлаштириш йўналишларини акс эттирувчи комплекс ҳужжатдир.

Алоҳида тармоқларни (кўп тармоқли комплексларни) жойлаштириш ва ривожлантириш схемалари бу муайян тармоқни оқило-

на ривожлантириш йўллари ҳамда мазкур тармоқнинг ишлаб чиқариш корхоналарини миллий манфаатлар нуқтаи назаридан мамлакат ҳудудида оқилона жойлаштириш йўналишларини акс эттирувчи ҳужжатлардир.

Ҳудудий режалаштириш схемалари бу маълум таксономик бирлик: маъмурий ҳудуд, шаҳар доирасида ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва жойлаштиришнинг муайян режаларидир.

Давлатнинг инвестиция сиёсати маҳаллий тузилмаларнинг ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш стратегиясини амалга оширишнинг моддий асосини ташкил этади. Мазкур сиёсат миллий иқтисодиётнинг алоҳида соҳалари, минтақалар ва тармоқларга капитални жойлаштиришнинг зарур даражаси ва тузилмасини таъминлаш, тақрор ишлаб чиқариш фаолиятининг барча асосий агентлари: аҳоли, тадбиркорлар, давлатнинг инвестициялар соҳасидаги фаоллигини оширишнинг ўзаро боғлиқ мақсадлари ва тадбирлари мажмуини қамраб олади.

Бозор муносабатлари шароитларида инвестиция фаолиятини тартибга солиш усуллари қуйидагилардир:

- бозор иқтисодиётида амалга киритилган инвестицияларни тартибга солиш воситалари;
- инвестиция фаолиятини давлат томонидан рағбатлантириш иқтисодий усуллари;
- мамлакатдаги инвестиция фаоллигига давлат органлари томонидан маъмурий-ҳуқуқий таъсир кўрсатиш усуллари.

Қуйидагилар инвестиция сиёсатини амалга ошириш воситалари бўлиши мумкин:

- давлат инвестиция дастури;
- республика бюджетининг муҳим қисми бўлган ривожлантириш бюджети;
- инвестиция лойиҳаларининг самарадорлигига баҳо бериш услубий материаллари.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида инвестициялар соҳасидаги давлат сиёсатининг вариантлари қуйидагича бўлиши мумкин:

- а) ички инвесторга йўналтирилган вариант;
- б) ташқи инвесторга йўналтирилган вариант;
- в) ҳам ички, ҳам ташқи манбалардан фойдаланувчи аралаш вариант.

Минтақалардаги инвестиция фаолиятига давлат томонидан таъсир кўрсатишнинг икки усули: пассив ва актив усулларни қайд этиш мумкин. Пассив усул инвестицияларнинг индикатив режала-

рини ишлаб чиқиш йўли билан тadbиркорларни инвестициялашнинг энг самарали вариантларини танлашга йўналтириш билан боғлиқ. Актив усул эса давлат томонидан тўғридан тўғри инвестициялаш ҳамда давлат органлари томонидан солиқ ва бюджет соҳаларида тadbиркорларнинг инвестицион фаоллигини оширишга йўналтирилган чора-тadbирларнинг амалга оширилиши билан боғлиқ.

Маҳаллий тузилмаларда инвестиция фаолиятининг самарадорлигини оширишнинг асосий йўллари қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

- хусусий тadbиркорлар фаолияти учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

- самарали ва мамлакат учун муҳим лойиҳаларда маҳаллий ҳокимият органларининг бевосита иштирок этиши;

- келтирилган жорий қиймат, ички рентабеллик меъёри, ўзини оқлаш муддати сингари халқаро амалиётда қабул қилинган инвестицияларнинг молиявий самарадорлигига баҳо бериш мезонларини амалга жорий этиш;

- солиқ имтиёзлари бериш йўли билан хусусий секторнинг инвестициялар соҳасидаги фаоллигини рағбатлантириш.

Табий монополияларни тартибга солиш жараёнида қуйидаги чора-тadbирлар биргаликда қўлланиши мумкин:

- монополиячининг маҳсулоти (хизматлари)га нархларнинг энг катта чегарасини белгилаш;

- маҳсулотга қайд этилган нархни белгилаш;

- нархларни ўзгартиришнинг энг катта коэффициентини белгилаш;

- эркин нархлар режимини ўрнатиш.

Бюджетни самарали тартибга солиш маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш механизмнинг тузилмасида марказий ўринни эгаллайди. У қуйидагиларни ўз ичига олади:

- тармоқлар, минатақалар ва аҳолининг табақалари ўртасида тақсимлаш ва қайта тақсимлаш мақсадида молиявий ресурсларнинг давлат органлари қўлида жамланиши;

- давлат ҳокимияти функцияларини амалга ошириш ваколатлари берилган органларни давлат томонидан таъминлаш;

- мамлакат учун муҳим йўналишларнинг иқтисодий ўсишини рағбатлантириш;

- аҳолининг кам таъминланган табақалари, пенсионерлар ва ёш авлодни ижтимоий ҳимоя қилиш.

Давлатнинг маҳаллий тузилмаларга нисбатан самарали бюджет сиёсати иқтисодий фаолликнинг умумий даражасига фаол таъсир кўрсатиш, бозор иқтисодиётининг мувозанатини сақлаш, минтақавий иқтисодиётнинг алоҳида соҳалари ва умуман миллий иқтисодиётнинг ривожланишини рағбатлантириш мақсадида давлат даромадлари ва харажатлари даражасини тартибга солиш имконини беради.

Функционал нуқтаи назардан, бюджет сиёсати давлатнинг харажатлари, солиқ ставкалари ва давлат заёмлари сиёсатини ўз ичига олади.

Бюджет даромадлари давлат газнасига келган солиқ ва носолиқ бюджет тушумлари ҳисобидан таркиб топтиради. Солиқ тушумлари — аҳоли, тadbirkorлар ва давлат корхоналаридан олинadиган мажбурий солиқлар ва йиғимларнинг ҳар хил турлари. Носолиқ тушумлар — давлат мол-мулкидан фойдаланиш ва ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишдан бюджетга келган тушумлар.

Жаҳон амалиёти давлат бюджетининг иқтисодий функцияси қуйидагиларни ўз ичига олишини кўрсатади:

- монополияга қарши тadbirkorлар ўтказиш, кичик ва венчур тadbirkorликни қўллаб-қувватлаш йўли билан мамлакат иқтисодиётида рақобатга асосланган бозор муҳитини шакллантириш;
- муҳим аҳамиятга эга бўлган алоҳида тармоқларни қўллаб-қувватлаш йўли билан иқтисодиётни тубдан қайта қуриш;
- маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг ташқи бозорга чиқишига кўмаклашиш;
- ички ва ташқи қарзларни тўлаш бўйича мажбуриятларни бажариш.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида бюджет тақчиллиги нисбатан катта бўлади, бу эса маҳаллий тузилмаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши суръатлари ва тузилмасида жиддий акс этади.

Давлат бюджетидаги тақчилликни қоплашнинг самарали усуллари қуйидагилардир:

- давлат қимматли қоғозларини сотиш, бюджетдан ташқари фондлардан қарз олиш кўринишидаги ички давлат қарзлари;
- ташқи давлат қарзлари.

Кўпгина ҳолларда бу хусусий тadbirkorлар, давлатлар ва халқаро молия ташкилотларидан қарз олиш, шунингдек пул белгилари чиқариш йўли билан давлат банкнинг пул белгиларини эмиссия қилиш кўринишида амалга оширилади.

Шу муносабат билан инфляцияга қарши кураш, миллий валюта курсини қўллаб-қувватлаш, бозор фаолияти учун нормал шарт-шароитлар яратишга йўналтирилган давлат иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми – муганосиб пул-кредит сиёсати маҳаллий тузилмалар учун алоҳида аҳамият касб этади.

Пул-кредит сиёсатини ишлаб чиқишга нисбатан илмий ёндашувлар Д. Кейнс ва М. Фридменнинг ғоялари билан кўп жиҳатдан боғлиқ. Мазкур олимлар пул-кредит сиёсати иқтисодий конъюнктурани шакллантириш воситаси эканлигини исботлаб бердилар. Ишлаб чиқаришнинг тулиқ бандлик ва инфляциянинг йўқлиги билан тавсифланадиган даражасига эришишда иқтисодий тизимга ёрдам кўрсатиш пул-кредит сиёсатининг асосий мақсадидир.

Пул-кредит сиёсатининг воситалари қуйидагиларни ўз ичига олади: бухгалтерия ҳисоби соҳасидаги сиёсат (дисконтлаш сиёсати), очиқ бозордаги операциялар, мажбурий захиралар сиёсати.

Марказий банкнинг бухгалтерия ҳисоби соҳасидаги сиёсати (дисконтлаш сиёсати) пул-кредит сиёсатининг воситаси сифатида тижорат банклари илгари ҳисобга олган векселларни қайта ҳисоблаш ёки харид қилишга асосланади. Бунда марказий банк вексель валютасидан дисконт ёки ҳисоб фоизини ушлаб қоладики, унинг ўзгариши мамлакатдаги кредитлаш ҳажмига таъсир кўрсатади: дисконт фоизи кўтарилганида “пулни қимматлаштириш” сиёсати, дисконт фоизи даражаси пасайган тақдирда эса, “пулни арзонлаштириш” сиёсати, яъни кредит рестрикцияси ёки кредит экспансияси сиёсати амалга оширилади.

Дисконт сиёсатининг мазмуни кредит институтларини қайта молиялаштириш шартларини ўзгартириш йўли билан пул ва капиталлар бозоридаги вазиятни ўзгартиришдан иборат.

Очиқ бозордаги операциялар бухгалтерия ҳисоби соҳасидаги сиёсат (дисконтлаш сиёсати)нинг самарадорлигини ошириш воситаси сифатида кўпдан бери маълум. Марказий банкнинг мазкур воситаси механизми давлат қимматли қоғозлари, банк акцептлари ва бошқа кредит мажбуриятларини харид қилиш ёки сотишга асосланади.

Иқтисодиётнинг пул-кредит соҳасини тартибга солиш воситаси сифатида, мажбурий захиралар сиёсати марказий банк томонидан банкларнинг нақд пул ресурслари ва уларнинг кредит имкониятларига таъсир кўрсатишнинг энг самарали усулидир. Уни пул бозорига давлат томонидан таъсир кўрсатишнинг “маъмурий” усуллари жумласига киритиш мумкин.

Мамлакатнинг жорий ва стратегик мақсадларига мувофиқ, халқаро, валюта ва бошқа иқтисодий муносабатлар соҳасида амалга оширилувчи тадбирлар мажмуини ўз ичига оладиган валюта сиёсати юқорида зикр этилган пул-кредит сиёсати билан узвий боғлиқ. Валютани тартибга солиш валюта сиёсатининг воситаси бўлиб, унга давлат органлари миллий валюта ва муҳим чет эл валюталарининг маълум нисбатини, мамлакат ичида чет эл валютасининг муомалада бўлиши, халқаро ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартибини ўрнатиш мақсадида амалга оширувчи иқтисодий чоратадбирлар ва қонун ҳужжатлари нормалари тизimini ўз ичига олувчи валюта сиёсатининг таркибий қисми деб қараш лозим.

Давлат органлари томонидан валюта сиёсатини амалга оширишнинг асосий воситалари қуйидагилардир:

- дисконт, девиз сиёсати ва унинг кўриниши – валюта интервенцияси;
- валюта захираларини диверсификация қилиш;
- валюта чеклашлари;
- валютанинг конвертацияланиш даражасини, валюта курсининг режимини тартибга солиш;
- девальвация ва ревальвация.

Валюта операцияларини тўғридан тўғри тартибга солиш шакллари:

- банкларнинг янги хорижий мажбуриятларини марказий банкнинг фойсиз ҳисоб варағида депонентга қўйиш;
- норезидентларнинг инвестицияларини ва миллий қимматли қоғозларни чет эл фуқораларига сотишни тақиқлаш.

Ижтимоий соҳани тартибга солиш маҳаллий иқтисодиётни тартибга солишнинг муҳим соҳаси бўлиб, у тармоқ кўрсаткичларининг ўсишини таъминлаш (яъни, ижтимоий аҳамиятга молик янги объектларни ишга тушириш), мазкур маҳаллий тузилма ҳудудида жойлашган ижтимоий объектлар ишининг сифат кўрсаткичларини оширишни назарда тутди.

Нисбатан кенг маънода давлатнинг ижтимоий сиёсати давлат ҳокимият органларининг аҳолининг алоҳида табақаларининг турмуш даражасини ошириш, аҳолини даромадларига қараб табақалаштириш чегараларини белгилаш соҳасида маълум мақсадларга эришишга йўналтирилган ҳаракатларини қамраб олади.

Меҳнат бандлиги даражасини ошириш жараёнларини тартибга солиш маҳаллий тузилмаларнинг ижтимоий ривожланишини тартибга солиш механизмининг тузилмасида марказий ўринни эгаллайди.

Бандликни давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йўналишлари:

- иш жойлари тизимининг ривожланишини тартибга солиш;
- иш жойларига бўлган талабни тартибга солиш;
- таълим, касб-ҳунар тайёргарлиги ва кадрларни қайта тайёрлаш тизимини ривожлантиришда давлатнинг иштироки.

Иш ҳақи, пенсиялар, нафақалар, стипендияларнинг энг кам миқдорини белгилаш Ўзбекистон Республикасида ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг муайян воситаларидир.

Аҳолининг турмуш даражаси аҳоли жон бошига тўғри келадиган ҳар хил даромадлар миқдорини тавсифловчи умумлаштирувчи кўрсаткичдир.

Турмуш сифати деганда одамларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларининг қондирилиши даражаси тушунилади. У овқатланиш сифати, кийим-кечакларнинг сифати ва замонавийлиги, турар жойнинг шинамлиги, соғлиқни сақлаш, таълим, маиший хизмат кўрсатиш соҳаларининг сифати, аҳолининг дам олиш имкониятлари, зўриқиш вазиятлар сони ва даражаси сингари кўрсаткичлар орқали намоён бўлади.

Бюджетлар ўртасидаги муносабатлар механизмнинг муҳим воситаларидан бири — истеъмол бюджетидан фойдаланиш маҳаллий иқтисодиётни самарали тартибга солишда муҳим аҳамиятга эга.

Истеъмол бюджети деганда халқнинг турмуш даражасини тавсифловчи ва уларнинг вазифасини кўрсатувчи аҳолининг пул даромадлари ва харажатлари нисбати тушунилади. Истеъмол бюджетининг динамикасини ўрганиш аҳолининг ва унинг алоҳида табақаларининг турмуш даражасида содир бўлган ўзгаришлар ҳақида хулоса чиқариш имконини беради. Давлатнинг ижтимоий сиёсатини асослаш учун норматив, минимал ва ўртача истеъмол бюджети ишлаб чиқилади.

Норматив истеъмол бюджети муайян шароитларда ижтимоий жиҳатдан нормал турмуш даражасини таъминлаш имконини берадиган аҳоли даромадлари даражасини кўрсатади. У айни шароитларда инсон нормал ҳаёт кечириши учун зарур бўлган ўртача даромад даражасини аниқлаш имконини беради.

Минимал истеъмол бюджети инсонни энг зарур неъматлар билан таъминлаш имконини берадиган аҳоли даромадларининг энг қуйи даражасини ифода этади. У айни шароитларда инсон ҳаёт кечириши учун зарур бўлган энг кам иш ҳақи (даромадлар) миқдорини ҳисоблашга асосли ёндашиш имконини беради.

Қисқача хулосалар

Ўзбекистон Республикасининг ўзига хос хусусиятлари, унинг кўлами, минтақавий ранг-баранглиги, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитлари маҳаллий тузилмаларни ривожлантиришга нисбатан ўзига хос ёндашувларни шакллантиришни талаб қилди. Бундай муносабат миллий иқтисодий майдонда мавжуд номутаносибликларни бартараф этиш, маҳаллий миқёсдаги мураккаб муаммоларни ўз вақтида ҳал қилиш, барча минтақалар ва умуман республиканинг барқарор ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш зарурати билан белгиланади.

Маҳаллий тузилмаларнинг фаолиятини тартибга солиш жараёнини такомиллаштириш республика, минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида ваколатларни тақсимлаш муаммосини ҳал қилишга кўмаклашади.

Республика ва минтақавий бошқарув органларининг саъй-ҳаракатлари билан маҳаллий тузилмаларнинг фаолиятини тартибга солишнинг самарали механизмини шакллантириш Ўзбекистонда маҳаллий тузилмаларни мутаносиб ривожлантириш соҳасида оқилона давлат сиёсатини амалга ошириш имконини беради.

Ушбу бобда келтирилган ҳозирги замон бозор иқтисодиётида маҳаллий тузилмаларнинг ўрни ва аҳамияти, Ўзбекистон Республикасида маҳаллий фаолиятни тартибга солиш объектив ва субъектив шартларининг тавсифи маҳаллий тузилмалар фаолиятини назорат қилиш яхлит механизмининг мазмуни ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Бироқ маҳаллий қурилиш соҳасидаги хориж тажрибасининг таҳлили юқорида зикр этилган мураккаб ва кўп вазифали механизмни амалга ошириш меъёрий-ҳуқуқий, иқтисодий, техникавий йўсиндаги маълум қийинчиликлар билан боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Шунинг учун ҳам мазкур ўқув қўлланмасининг кейинги бобида юқорида зикр этилган механизмни янги ҳўжалик юритиш шароитларида такомиллаштириш йўлларини кўриб чиқсак, мақсадга мувофиқ бўлади, деб ўйлаймиз.

Муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар

1. Бозор иқтисодиёти шароитида “тартибга солиш” атамаси нимани англатади?
2. Бозор субъектлари фаолиятига давлатнинг аралashiши зарурати нима билан белгиланади?
3. Бозор ҳужалигининг иш механизми қандай камчиликларга эга?
4. Маҳаллий тузилмаларнинг эҳтиёжларини қондиришнинг қандай муқобил вариантлари мавжуд?
5. Ўзбекистонда маҳаллий ҳокимият органларининг ишини тартибга солишнинг асосий принципларини айтиб беринг.
6. Ўзбекистонда маҳаллий фаолиятни тартибга солиш механизмининг мазмуни ва тузилиши қандай?
7. Иқтисодий фаолиятнинг қайси соҳалари минтақаларда давлат аралашуви объектлари бўлиши мумкин?
8. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий иқтисодиётни тартибга солишнинг асосий объектив шартларини айтиб беринг.
9. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий иқтисодиётни тартибга солишнинг асосий субъектив шартларини айтиб беринг.
10. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш билан боғлиқ қайси масалалар республика бошқарув органларининг ваколатлари жумласига киради?
11. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш билан боғлиқ қайси масалалар минтақавий бошқарув органларининг ваколатлари жумласига киради?
12. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш билан боғлиқ қайси масалалар маҳаллий бошқарув органларининг ваколатлари жумласига киради?

Асосий адабиётлар

1. Леонтьев Г. «Местное самоуправление- ресурс государства для управления развитием». Городское управление. № 5. 2002.
2. Совет Федерации (Р.Ф.). Научно-практическая конференция. «Муниципальные образования в новой системе политических и социально-экономических координат». Городское управление № 5. 2002.
3. Каримов И.А. «Процессы преобразований и обновления неотвратимы». Доклад на восьмой сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан второго созыва. Газета «Вечерний Ташкент». № 39. 5. 04. 2002.
4. Конституция Республики Узбекистан. Т., «Узбекистон». 1992.
5. Государственная экономическая политика. Учебник. М., МГУ. 1999.
6. Градов А.П. «Национальная экономика». СП «Специальная литература». 1997.
7. Маршалова А.С. «Основы теории регионального воспроизводства». М., 1998.
8. Орешкин В.П. «Государственное регулирование национальной экономики». М., «Юрист». 1999.
9. «Региональная экономика». Учеб. пособие. Под ред. Степанова М.В. М., «Инфра» 2001.
10. «Муниципальный менеджмент». Учеб. пособие. Под ред. Морозовой Т.Г. М., ЮНИТИ. 1998.
11. «Экономика общественного сектора- основы теории государственных финансов». Под ред. Якобсона. М., «Аспект-Пресс». 1996.

IV боб

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий иқтисодий тартибга солишнинг самарадорлигини ошириш муаммолари ва йўллари

4.1. Маҳаллий фаолиятни тартибга солишнинг самарали механизмини шакллантириш йўлидаги қийинчиликлар

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солишнинг самарали механизмини шакллантириш жараёнига, авваламбор, мазкур давлат қурилиши институтининг нисбатан ёшлиги ва институциявий жиҳатдан яхши ривожланмаганлиги тўсқинлик қилмоқда. Бу ерда маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини ҳамда уларнинг республика ва тармоқ бошқарув органлари билан ўзаро муносабатларини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий негизнинг номукамаллигини ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Маҳаллий фаолиятни тартибга солишнинг самарали усуллари амалга жорий этишдаги сусткашликлар иқтисодий хусусиятга эга бир қатор муаммолар мавжудлиги билан изоҳланади. Кўпгина минтақаларнинг бир ёқлама, тор тармоқли ривожланиши, йиллар давомида шакланган хўжалик алоқаларининг узилиши ва анъанавий сотиш бозорларининг йўқотилиши билан боғлиқ халқ хўжалиги тузилмасининг номукамаллиги оқибатлари, ишлаб чиқариш ускуналарининг жисмоний ва маънавий эскириши даражасининг катталиги, корхоналарни тубдан такомиллаштириш учун инвестиция ресурсларининг қаттиқ тақчиллиги шулар жумласидан.

Давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасидаги муносабатларнинг илғор шакллари амалга жорий этишга ижтимоий аҳамиятга молик муаммолар ҳам жиддий тўсқинлик қилмоқда. Ижтимоий соҳанинг алоҳида эҳтиёжлари бюджетдан таъминланмаганлиги, бир қатор маҳаллий тузилмаларда демографик вазият кескин бўлиб турганлиги, Ўзбекистоннинг алоҳида минтақаларида меҳнатга лаёқатсиз аҳоли салмоғининг, шунингдек маҳаллий ҳокимият органларининг ёрдамига муҳтож аҳоли табақалари салмоғи катталиги шулар жумласидандир. Маҳаллий қурилиш соҳасидаги турли субъектларнинг реал ҳолатидан келиб чиқиб ишлаб чиқилган аҳолини ижтимоий таъминлашнинг илмий асосланган стандартлари мавжуд эмаслиги, аксарият ижтимоий соҳа объектлари эскириш даражасининг

катталиги, шунингдек маҳаллий ҳокимият органлари қўл остидаги ҳудудларни ижтимоий ривожлантиришнинг кескин муаммоларини ҳал қилиш учун етарли ваколатларга эга эмаслиги ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Жойларда табиатни муҳофаза қилиш фаолиятини тартибга солиш соҳасидаги ваколатлар ва жавобгарликни республика, тармоқ ва минтақавий бошқарув органлари ўртасида тақсимлаш билан боғлиқ кўпгина долзарб масалалар ҳал қилинмаганлиги ҳам маҳаллий фаолиятни тартибга солиш механизмининг иш сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ислохотлардан олдинги даврда кўпгина минтақаларда кузатилган ҳўжалик юритиш экстенсив усулларининг салбий таъсири, маҳаллий тузилмаларнинг табиатни муҳофаза қилиш фаолияти қонун ҳужжатлари билан яхши тартибга солинмаганлиги, экология соҳасидаги ашаддий қоидабузарларга қарши курашда маҳаллий органларига етарли ҳокимият ваколатлари берилмаганлиги, шунингдек Ўзбекистондаги турли минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб ишлаб чиқилган экологик хавфсизликнинг илмий асосланган стандартлари мавжуд эмаслиги шулар жумласидандир.

Ташкилий-техникавий хусусиятга эга субъектив омиллар жумласига эса маҳаллий ҳокимият органлари ўз ҳудудида жойлашган корхоналарнинг иқтисодий салоҳиятини яхши билмаслиги, ҳўжалик юритишнинг илғор шаклларини амалга жорий этишдаги сусткашликлар, маҳаллий тузилмаларнинг кўпгина раҳбарларида йиллар давомида шаклланган эскича қарашларнинг сақланиб қолганлигини киритиш мумкин.

4.2. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солишни такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари ва унинг самарадорлигини баҳолашнинг асосий мезонлари

Миллий иқтисодиётни эркинлаштириш ва жамият ҳаётини демократлаштириш шароитларида қуйидагилар маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини тартибга солиш механизмини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари ҳисобланади:

1) иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, ижтимоий ишлаб чиқарилгани хусусийлаштириш ва акциялаштириш, янги иш жойлари ташкил этиш, аҳолининг кам таъминланган табақаларига адресли ёрдам кўрсатиш, ўз ҳудудларидаги экологик вазиятни соғлом-

лаштириш масалаларини ҳал қилишда маҳаллий ҳокимият органларининг маъмурий-хўжалик мустақиллигини кенгайтириш;

2) маҳаллий ҳокимият органларининг ҳуқуқий мақомини ошириш ва мазкур органлар фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий негизини такомиллаштириш, уларнинг иқтисодий мустақиллигини кенгайтириш ҳамда табиий-хом ашё, моддий-техника, молия ва инсон ресурсларидан самарали фойдаланилиши учун жавобгарлигини ошириш;

3) кўпгина маъмурий-хўжалик функцияларини ва бошқарувнинг ижтимоий-иқтисодий воситаларини марказдан жойларга бериш йўли билан давлат бошқарув фаолиятини номарказлаштириш;

4) ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг долзарб муаммоларини ҳал қилишда фаол иштирок этаётган хўжалик юритувчи субъектларга қўшимча солиқ имтиёзлари бериш;

5) маҳаллий бошқарув органларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, ҳудуднинг бозор муносабатлари инфратузилмасини кенгайтириш, замонавий телекоммуникация ва ташкилий техника воситалари ёрдамида маҳаллий тузилмаларни бошқаришни такомиллаштириш;

6) маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ваколатлари кўлами ва даражасини ошириш, уларни мамлакат иқтисодий ва маданий ҳаётининг марказларига айлантириш.

Яқин истиқболда қуйидагилар давлатнинг бандлик соҳасидаги маҳаллий сиёсати самарадорлигини оширишнинг асосий вазифаларига айланиши лозим:

- бўш меҳнат ресурсларини ривожланаётган тармоқларнинг корхоналарига ўтказиш, янги илғор ишлаб чиқаришлар учун касбунар тайёргарлиги ва кадрларни қайта тайёрлашни ташкил этиш;

- лаёқатсиз корхоналар ходимларининг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ишсиз қолган фуқароларни самарали қўллаб-қувватлаш, уларни касбий жиҳатдан қайта тайёрлаш.

Узоқ муддатли истиқболда ривожланаётган тармоқларда, истеъмол соҳасида ва бозор инфратузилмаси ташкилотларида янги иш жойлари ташкил этиш давлатнинг бандлик соҳасидаги маҳаллий сиёсатининг бош йўналишига айланади.

Маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солиш механизмини такомиллаштиришнинг юқорида зикр этилган истиқболли йўналишларини муваффақиятли амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси минтақаларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг си-

фатига, давлат қурилишининг барқарорлигига ва аҳолининг турмуш даражасини оширишга ижобий таъсир кўрсатиши шубҳасиз.

Маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, табиатни муҳофаза қилиш, маъмурий-хўжалик ва бошқа соҳаларини ўз ичига олувчи мазкур органлар фаолиятини назорат қилиш механизми функционал жиҳатининг мазмуни алоҳида диққатга сазовор.

Маҳаллий бошқарувнинг умумдавлат, вилоят, шаҳар, туман ва бирламчи поғоналарини фаолиятини тартибга солиш давлат тизимининг иерархик жиҳатини тўғри тушуниш, кўриб чиқиладиган тартибга солиш механизмнинг моҳиятини англаб етишда муҳим аҳамиятга эга.

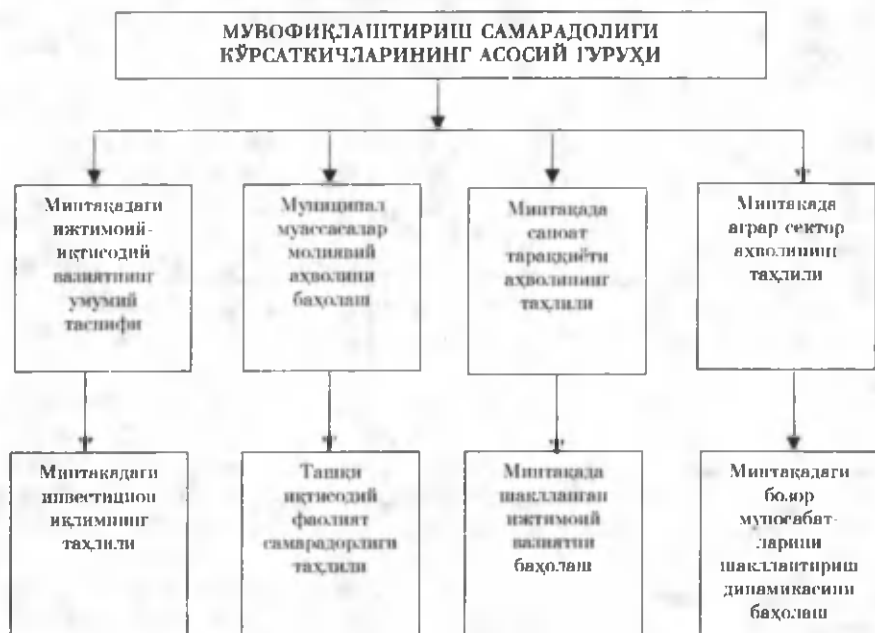
Маҳаллий фаолиятни оқилона тартибга солиш принциплари, шакллари ва усулларини ҳамда унинг ҳозирги ҳолати ва устувор йўналишларини яхши билиш давлатнинг Ўзбекистондаги маъмурий-ҳудудий тузилмаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг сифатини оширишга йўналтирилган маҳаллий сиёсатининг мазмуни ҳақида яхши тасаввур беради.

Ўзбекистонда турли минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши суръатларининг нотекислиги, маҳаллий ҳокимият органлари ваколатлари ва жавобгарлигининг кенгайтирилиши, ҳудудий тузилмалар ва умуман давлатнинг номутаносиб ривожланиши хавф-хатарининг вужудга келиши эҳтимоли мавжудлиги маҳаллий фаолиятни тартибга солиш механизмини шакллантириш жараёни анча мураккаблаштирмоқда. Бунда маҳаллий ҳокимият органларининг ишини маҳаллий фаолиятни тартибга солиш ваколатларига эга бўлган республика бошқарув органлари томонидан назорат қилиш ва мувофиқлаштириш самарадорлигининг асосий мезонларини тўғри белгилаш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳудудий тузилмалар ҳаётининг барча соҳаларини ислоҳ қилиш суръатлари ва сифати, шунингдек ҳудудларнинг мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга мазкур ислоҳотлар жараёнининг таъсири даражаси давлат бошқарувининг турли поғоналари (давлат, шаҳар, туман ҳокимиятлари, кўрғон ва қишлоқ кенгашлари)да маҳаллий фаолиятни самарали тартибга солишнинг бош мезонларидир.

Давлат ҳокимияти маҳаллий органлари фаолиятининг сифатини тартибга солиш мезонларини тузилишига қараб муайян иқтисодий ва жисмоний кўринишга эга бўлган 8 та мустақил йўналишга ажратиш мумкин (4-расмга қаранг)*.

МАҲАЛЛИЙ ТУЗИЛМАЛАР ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ МЕЗОНЛАРИНИ ТУРКУМЛАШ

* Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги Ҳайъатининг 1995 йил 1 декабрдаги қарори билан тасдиқланган «Маъмурий-ҳудудий тузилмаларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таҳлидан ўтказиш ва мазкур тузилмалар миқёсида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар жараёнига баҳо бериш юзасидан» Услубий тавсияларга асосан.

А. Маҳаллий тузилма ҳудудидаги ижтимоий-иқтисодий вазиратнинг умумий таъсифи.

Мазкур кўрсаткичлар туркуми маҳаллий тузилманинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётида амалга оширилаётган ислохотларнинг суръатлари ва йўналишларини очиқ беради ҳамда мамлакатдаги умумий ижтимоий-иқтисодий вазиратни барқарорлаштиришга мазкур ислохотлар кўрсатаётган таъсирга баҳо беради.

Б. Маҳаллий ҳокимият органининг умумий молиявий ҳолатига баҳо бериш.

Мазкур мезон маҳаллий бюджетнинг даромадлар ва харажат-

лар қисмларининг муносиблиги ҳолатини, минтақада жойлашган хўжалик юритувчи субъектларнинг дебитор ва кредитор қарзлари даражасини тавсифлайди.

Зарарга ишлаётган корхоналар, иш ҳақи, пенсиялар ва нафақаларни тўлашдаги қарздорликлар, кредит массасининг ҳажми ва ҳоказолар ҳақидаги маълумотлар ҳам мана шу кўрсаткичлар туркумига киради.

В. Минтақада бозор муносабатларининг шаклланиши суръатларига баҳо бериш.

Мазкур мезонлар туркуми минтақада бозор иқтисодиёти институтларининг шаклланиши жараёнини тавсифлайди. Шунинг учун ҳам унда давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш натижасида хўжалик тузилмаларининг ташкил топиши ҳақидаги маълумотларгина эмас, балки кўп укладли иқтисодиётнинг шаклланиши, фуқаролар ва нодавлат юридик шахсларнинг маблағлари ҳисобидан ташкил этилган янги хўжалик юритиш шакллари учун тенг имкониётлар яратилиши ҳақидаги маълумотлар ҳам ўз аксини топади.

Янги мулкдорлар синфини шакллантириш, шунингдек минтақада бозор иқтисодиётининг инфратузилмасини ривожлантиришнинг негизини ташкил этиши лозим бўлган кичик ва ўрта бизнес корхоналари тармоқларини ташкил этишнинг суръатларини таҳлилдан ўтказишга алоҳида эътибор берилади.

Г. Маҳаллий (муниципал) тузилма ҳудудда саноатнинг ривожланиши ҳолатини таҳлилдан ўтказиш.

Мазкур туркум кўрсаткичлари таркибига минтақа иқтисодининг тизим ҳосил қилувчи мажмуида содир бўлаётган тузулмавий ўзгаришларни очиқ берувчи анъанавий кўрсаткичлар киради.

Тайёр маҳсулот салмоғи, фан-техника тараққиётининг салмоғини ошириш, экспортни кенгайтириш ва импортнинг ўрнини босиш даражаси, мослашувчан илғор технологиялардан фойдаланиш кўлами сингари муҳим кўрсаткичларга катта эътибор берилади.

Минтақа саноатининг мамлакатнинг бошқа минтақалари ва тармоқлар билан ҳамкорлиги даражасини баҳолашга алоҳида эътибор берилади.

Д. Минтақада қишлоқ хўжалиги ҳолатининг таҳлили.

Мазкур туркумга мансуб мезонлар Ўзбекистондаги меҳнатга лаёқатли аҳолининг катта қисми яшайдиган қишлоқ ҳудудларида жойлашган маҳаллий тузилмалар учун муҳим аҳамиятга эга.

Шунинг учун ҳам, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чи-

қариш ҳажмларига экин майдонлари тузилишидаги ўзгаришларнинг таъсири, моддий-техника ресурслари, минерал ўғитлар билан таъминланганлик, боғдорчилик ва чорвачилик илғор технологияларининг амалга жорий этилишига баҳо бериш билан боғлиқ соф техникавий кўрсаткичлардан ташқари, мулкчилик шакллариининг ўзгаришига, агросаноат комплексининг инфратузилмасини ривожлантиришга, ўз ишлаб чиқариши ҳисобига аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш масалаларига катта эътибор берилади.

Е. Маҳаллий (муниципал) тузилма ҳудудидаги инвестиция муҳитини таҳлилдан ўтказиш.

Мазкур туркум мезонлари минтақадаги инвестиция муҳитининг омилларини таҳлилдан ўтказишга асосланади ҳамда сармояларни жойлаштиришнинг тузилмаси ва ўсиш суръатларига, инвестиция фаолиги даражасининг ўсиши ёки сусайишига, ўз инвестиция манбаларидан фойдаланиш даражасига ҳамда минтақада қулай инвестиция муҳитини шакллантиришда қўлланилаётган воситаларга баҳо беришни ўз ичига олади.

Минтақанинг қурилиш мажмуи тузилишида содир бўлган силжишлар ва унинг ҳолатини тавсифловчи кўрсаткичлар, шу жумладан тугалланмаган қурилиш ҳажмлари ва тузилмасини баҳолаш ҳам мана шу туркумга киради.

Ижтимоий ишлаб чиқаришни тақомиллаштириш ва бозор иқтисодиёти инфратузилмасини шакллантириш эҳтиёжларига чет эл маблағлари ва бюджетдан ташқари маблағларни, шунингдек аҳолининг омонатларини жалб қилиш масалаларини таҳлилдан ўтказиш мазкур мезонлар туркумида алоҳида ўрин эгаллайди.

Ж. Минтақада юзага келаётган ижтимоий вазиятга баҳо бериш.

Минтақани ижтимоий ривожлантириш жараёнини назорат қилиш шакллари ва усулларининг мажмуи маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солишнинг самарадорлигига баҳо беришни назарда тутати.

Бунда ҳудудий-маъмурий тузилмадаги демографик ва ижтимоий вазиятни баҳолашга катта эътибор берилади.

Минтақадаги демографик вазият (аҳолининг туғилиши, ўлиши, касалланиши) суръатларининг таҳлили, аҳолининг пул даромадлари ва харажатлари таҳлили, унинг ижтимоий-маиший соҳа объектлари билан таъминланганлиги кўрсаткичлари билан биргаликда, мазкур маҳаллий тузилма аҳолисининг турмуш даражаси ҳолатини баҳолаш имконини беради.

Меҳнат ресурсларининг ўсиш суръатларини таҳлилдан ўтказиш меҳнатга лаёқатли аҳоли бандлик даражасининг ўзгариши, мин-

тақа иқтисодиётининг реал секторига ишчи кучининг жалб қилиниши истиқболларига баҳо бериш билан уйғунликда аҳолининг бандлигини объектив тавсифлаш ва Ўзбекистон Республикасида кескин бўлиб турган мазкур ижтимоий муаммони ҳал қилишнинг профилактик чора-тадбирларини ишлаб чиқиш имконини беради.

3. Маҳаллий (муниципал) тузилма ҳудудда жойлашган хўжалик юритувчи субъектларнинг ташқи иқтисодий фаолиятини таҳлилдан ўтказиш.

Ташқи савдо айланиши ўсиш суръатларининг кўрсаткичлари, экспорт салоҳиятининг ўсиши, товар ва хизматлар импортининг қисқариши, қўшма корхоналар фаолияти ва маҳаллий тузилмаларни ривожлантириш эҳтиёжларига чет эл инвестицияларини жалб қилишнинг натижалари ҳақидаги маълумотлар юқорида зикр этилган соҳада амалга оширилаётган ишларнинг бош мезонларидир.

Маҳаллий (муниципал) тузилмалар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш ва мувофиқлаштиришнинг самарадорлигига баҳо беришнинг юқорида зикр этилган мезонларидан муваффақиятли фойдаланиш:

- мамлакатнинг турли минтақаларида юзага келаётган ижтимоий-иқтисодий вазиятни янада яхшироқ назорат қилиш;
- республиканинг алоҳида маъмурий-ҳудудий тузилмаларида иқтисодиётни ислоҳ қилиш жараёнларининг суръатлари ва йўналишларини қиёсий таҳлилдан ўтказиш;
- қолоқ маҳаллий тузилмаларни аниқлаш ва мазкур қолоқликни тугатиш ёки камайтириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;
- мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги кескинлик “ўчоқлари”ни аниқлаш ҳамда энг кескин ва долзарб муаммоларни ҳал қилиш чораларини кўриш;
- иқтисодий ислохотларнинг боришини ҳамда мамлакатнинг алоҳида минтақаларида содир бўлаётган ижтимоий ва хўжалик жараёнларига уларнинг таъсирини назорат қилиш;
- маҳаллий (муниципал) тузилмаларда содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг Ўзбекистоннинг иқтисодий ва ижтимоий ҳаётини ривожлантиришнинг умумий йўналишлари ва тенденциялари билан ўзаро алоқаси ва ўзаро таъсирини баҳолаш имконини беради.

Буларнинг барчаси биргаликда Ўзбекистондаги маҳаллий тузилмаларнинг иш сифатини яхшилашга ва мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини ўстиришга мазкур тузилмалар қўшаётган ҳиссани оширишга кўмаклашади.

Қисқача хулосалар

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солишнинг самарали механизмини шакллантириш жараёнига, авваламбор, мазкур давлат қурилиши институтининг нисбатан ёшлиги ва институциявий жиҳатдан яхши ривожланмаганлиги тўсқинлик қилмоқда. Бу ерда маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини ҳамда уларнинг республика ва тармоқ бошқарув органлари билан ўзаро муносабатларини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий негизнинг номукамаллигини ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Маҳаллий фаолиятни тартибга солишнинг самарали усулларини амалга жорий этишдаги сустанликлар иқтисодий хусусиятга эга бир қатор муаммолар мавжудлиги билан изоҳланади.

Жойларда табиатни муҳофаза қилиш фаолиятини тартибга солиш соҳасидаги ваколатлар ва жавобгарликни республика, тармоқ ва минтақавий бошқарув органлари ўртасида тақсимлаш билан боғлиқ кўпгина долзарб масалалар ҳал қилинмаганлиги ҳам маҳаллий фаолиятни тартибга солиш механизмининг иш сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ислохотлардан олдинги даврда кўпгина минтақаларда кузатишган ҳўжалик юритиш экстенсив усулларининг салбий таъсири, маҳаллий тузилмаларнинг табиатни муҳофаза қилиш фаолияти қонун ҳужжатлари билан яхши тартибга солинмаганлиги, экология соҳасидаги ашаддий қоидабузарларга қарши курашда маҳаллий органларига етарли ҳокимият ваколатлари берилмаганлиги, шунингдек Ўзбекистондаги турли минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб ишлаб чиқилган экологик хавфсизликнинг илмий асосланган стандартлари мавжуд эмаслиги шулар жумласидандир.

Маҳаллий бошқарувнинг умумдавлат, вилоят, шаҳар, туман ва бирламчи поғоналари фаолиятини тартибга солиш давлат тизимининг иерархик жиҳатини тўғри тушуниш кўриб чиқилаётган тартибга солиш механизмининг моҳиятини англаб етишда муҳим аҳамиятга эга.

Маҳаллий фаолиятни оқилона тартибга солиш принциплари, шакллари ва усулларини ҳамда унинг ҳозирги ҳолати ва устувор йўналишларини яхши билиш давлатнинг Ўзбекистондаги маъмурий-ҳудудий тузилмаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг сифатини оширишга йўналтирилган маҳаллий сиёсатининг мазмуни ҳақида яхши тасаввур беради.

Худудий тузилмалар ҳаётининг барча соҳаларини ислоҳ қилиш суръатлари ва сифати, шунингдек ҳудудларнинг мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга мазкур ислоҳотлар жараёнининг таъсири даражаси давлат бошқарувининг турли поғоналари (давлат, шаҳар, туман ҳокимиятлари, қўрғон ва қишлоқ кенгашлари)да маҳаллий фаолиятни самарали тартибга солишнинг бош мезонларидир.

Муҳокама ва назорат қилиш учун саволлар

1. Маҳаллий тузилмаларнинг фаолиятини тартибга солишнинг моҳияти нимада?

2. Бозор иқтисодиёти шароитларида маҳаллий иқтисодни тартибга солиш жараёни қандай ўзига хос хусусиятларга эга?

3. Бозор иқтисодиёти шароитларида маҳаллий иқтисодиётнинг тартибга солиш объектларини айтиб беринг.

4. Бозор иқтисодиёти шароитларида маҳаллий иқтисодиётнинг тартибга солиш субъектларини айтиб беринг.

5. Маҳаллий тузилмаларнинг иқтисодий фаолиятини тартибга солишнинг қийинчиликлари нималарда намоён бўлмоқда?

6. Ўзбекистонда маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини тартибга солишнинг асосий принципларини айтиб беринг.

7. Ўзбекистонда маҳаллий фаолиятни тартибга солиш механизмининг вазифаси ва мазмунини айтиб беринг.

8. Маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини тартибга солиш иқтисодий усулларининг вазифаси ва мазмунини айтиб беринг.

9. Маҳаллий (муниципал) тузилмалар фаолиятини тартибга солиш маъмурий-техникавий усулларининг вазифаси ва мазмунини айтиб беринг.

10. Маҳаллий тузилмалар фаолиятини назорат қилиш ва мувофиқлаштиришнинг фарқи нимада?

11. Маҳаллий фаолиятни тартибга солиш механизми турли функционал кичик тизимларининг иш хусусиятларини айтиб беринг.

12. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий фаолиятни самарали тартибга солишни ташкил этиш йўлида қайси муаммолар ва қийинчиликларга дуч келинмоқда?

13. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш механизмининг тақомиллаштиришнинг зарурлиги нима билан белгиланади?

14. Бюджетлар ўртасидаги муносабатларнинг муштарақлигини таъминлаш соҳасида қандай захиралар мавжуд?

15. Минтақаларда қулай инвестиция муҳитини шакллантиришга нималар ҳалақит бермоқда?

16. Маҳаллий тузилмалар миқёсида пул-кредит сиёсатининг қайси воситалари яхши ишга солинмаган?

17. Ўзбекистон Республикасида маҳаллий кредитлар бозорининг ривожланишига нима ҳалақит бермоқда?

18. Маҳаллий тузилмалар миқёсида рақобат муҳитининг шаклланишига нима монелик қилмоқда?

Асосий адабиётлар

1. Закон Республики Узбекистан от 2.09.93 г. «О государственной власти на местах». Т., «Узбекистон». 1993.
2. Каримов И.А. «Процессы преобразований и обновления необратимы». Доклад на восьмой сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан второго созыва. Газета «Вечерний Ташкент». № 39. 5.04.2002.
3. Методические рекомендации Коллегии Минмакроэкономстата РУз по анализу социально-экономического развития и оценке хода экономических реформ на уровне административно-территориальных образований от 01.12.95.
4. Якобсон Л.И. «Экономика общественного сектора. Основы теории государственных финансов». М., «Аспект-Пресс». 1996.
5. Иванов С.А. «Методы и рыночная технология экономического управления». М., «Дело и Сервис». 1999.
6. Копаньев Г.В. «Региональная экономика». Ижевск. «Персей». 1994.
7. «Региональная экономика». Под ред. Морозовой Т.Г. М., «Банки и биржи». 1999.
8. Доклад Президента республики Узбекистан Каримова И.А. на совещании хокимов, городов и районов Узбекистана. Т., «Народное слово». 28.12.98.
9. Обзор социально-экономического развития регионов Республики Узбекистан. Экономическое обозрение. № 8-9. 2001.
10. Узбекистан в фокусе глобальной политики. Экономический вестник Узбекистана № 4/5 2001.
11. Выступление Президента Республики Узбекистан И.А. Каримова на заседании Межведомственного координационного совета от 11.01.2001. «Народное слово». № 9 от 12.01.2001.
12. Совет Федерации (Р.Ф.). Научно-практическая конференция «Муниципальные образования в новой системе политических и социально-экономических координат». Городское управление. № 5. 2002.
13. Методические рекомендации Коллегии Минмакроэкономстата РУз по анализу социально-экономического развития и оценке хода экономических реформ на уровне административно-территориальных образований от 01.12.95.

14. Государственная экономическая политика. Учебник. М., МГУ. 1999.
15. Иванов С.А. «Методы и рыночная технология экономического управления». М., «Дело и Сервис». 1999.
16. Олейник А.Н. «Институциональная экономика». М., Инфра - М. 2000.
17. Чжен В.А. и др. «Рыночное регионально-отраслевое развитие». Т., ИПК «Шарк». 1997.
18. Черноградский В.Н. «Реструктуризация экономики крупного региона». М., 1999.
19. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 26. 12. 2000. № 500 «О прогнозе основных макроэкономических показателей и параметрах Государственного бюджета Республики Узбекистан на 2001 год».
20. Государственные и муниципальные финансы. М., «Финансы». 1999.

Қисқача хулосалар

Республика ва минтақавий давлат бошқаруви органларининг маҳаллий тузилмаларни қўллаб-қувватлаш соҳасидаги савий-ҳаракатларини мувофиқлаштириш, маҳаллий ҳокимият органларининг фаолиятини назорат қилишнинг самарали механизмини шакллантирмай туриб минтақалар мустақиллигининг сифат жиҳатидан янги кўлами ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг пировард натижалари учун жавобгарликнинг муштараклигини таъминлаш мумкин эмас. Мазкур механизмни муттасил такомиллаштириб бориш барча давлат бошқаруви субъектларининг бош вази-фаларидан бири бўлиб, улардан мавжуд барча молия, моддий-техника ва интеллектуал ресурсларни бирлаштиришни талаб этади.

Шунинг учун ҳам талабаларнинг маҳаллий фаолиятни давлат томонидан тартибга солишнинг асосий усулларини, шу жумладан бевосита ёки маъмурий бошқариш усуллари ҳамда билвосита ёки иқтисодий бошқариш усулларини билиши муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, маҳаллий бошқарувнинг умумдавлат, вилоят, шаҳар, туман ва бирламчи поғоналарини фаолиятини тартибга солиш давлат тизимининг иерархик жиҳатини тўғри тушуниш ҳам кўриб чиқилаётган тартибга солиш механизмнинг моҳиятини англаб етишда муҳим аҳамиятга эга. Зотан, маҳаллий фаолиятни оқилona тартибга солиш принциплари, шакллари ва усулларини ҳамда унинг ҳозирги ҳолати ва устувор йўналишларини яхши билиш давлатнинг Ўзбекистондаги маъмурий-ҳудудий тузилмаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг сифатини оширишга йўналтирилган маҳаллий сиёсатининг мазмуни ҳақида яхши тасаввур беради.

Маҳаллий тузилмалар фаолиятини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш зарурати ошиб бораётганлиги бозор иқтисодиётига ўтиш даврининг бир қатор объектив ва субъектив шартлари билан белгиланадики, мазкур шартларни билиш талабаларга маҳаллий ҳокимият органлари ишини самарали тартибга солиш механизмнинг мазмунини баҳолашга оқилona ёндашиш имкони-ни беради.

Маҳаллий қурилишнинг меъёрий-ҳуқуқий негизини мустаҳкамлаш, уларнинг ваколатлари соҳаларини аниқ тизимга солиш, маҳаллий тузилмаларнинг асосий турларини таснифлаш, уларнинг юридик мақомини тартибга солиш, уларни ташкил этиш ва қайта тузиш амалларини такомиллаштириш, шунингдек маъмурий-ҳудуд-

дий тузилмаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ҳаётий муҳим масалаларини ҳал қилиш соҳасида маҳаллий тузилмаларнинг ҳокимият ваколатларини аниқ белгилаш маҳаллий тузилмалар фаолиятини самарали тартибга солишнинг муҳим шартидир.

Матнда учрайдиган мураккаб сўз ва атамалар луғати

Тўғридан тўғри чет эл инвестициялари — узоқ муддатли лойиҳаларни амалга ошириш билан боғлиқ инвестициялар.

Чет элнинг портфель инвестициялари — ҳар хил қимматли қоғозларни харид қилиш йўли билан капитални жойлаштириш ва унинг миқдорини ошириш.

Реал инвестициялар — маҳаллий иқтисодиётнинг муайян тармоғига реал капитални тўғридан тўғри жойлаштириш.

Молиявий инвестициялар — мулкдорлик ҳуқуқини қўлга кiritиш мақсадида ёки трансферт операцияларини амалга ошириш учун капитални қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар)га жойлаштириш.

Минимал истеъмол бюджети — инсонни энг зарур неъматлар билан таъминлаш имконини берадиган аҳоли даромадларининг энг кичкина даражаси. У айти шароитларда инсон ҳаёт кечирishi учун зарур бўлган энг кам иш ҳақи (даромадлар) миқдорини ҳисоблашга асосли ёндашиш имконини беради.

Ижтимоий ривожланиш — иқтисодий ўсишни (яъни ишлаб чиқаришнинг жисмоний ҳажмини кўпайтиришни) ва иқтисодий муносабатларнинг сифат кўрсаткичларини оширишни ўз ичига оладиган мураккаб тушунча.

Давлатнинг ижтимоий сиёсати — давлат ҳокимият органларининг аҳолининг алоҳида табақаларининг турмуш даражасини ошириш, аҳолини даромадларига қараб табақалаштириш чегараларини белгилаш соҳасида маълум мақсадларга эришишга йўналтирилган ҳаракатлари. Иш ҳақи, пенсиялар, нафақалар, стипендияларнинг энг кам миқдорини белгилаш давлатнинг ижтимоий сиёсатини амалга оширишнинг муайян воситаларидир.

Халқнинг турмуш даражаси — аҳоли жон бошига тўғри келадиган ҳар хил даромадлар миқдорини тавсифловчи умумлашган кўрсаткич.

Турмуш сифати — одамларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларининг қондирилиши даражаси ва сифати. У овқатланиш сифати, кийим-кечакларнинг сифати ва замонавийлиги, турар жойнинг шинамлиги, соғлиқни сақлаш, таълим, маиший хизмат кўрсатиш соҳаларининг сифати, аҳолининг дам олиш имкониятлари, зўриқишли вазиятлар сони ва даражаси сингари кўрсаткичлар орқали намоён бўлади.

Истеъмол бюджети — халқнинг турмуш даражасини тавсифловчи ва уларнинг вазифасини кўрсатувчи аҳолининг пул даромадлари ва харажатлари нисбати. Истеъмол бюджетининг динамикасини ўрганиш аҳолининг ва унинг алоҳида табақаларининг турмуш даражасида содир бўлган ўзгаришлар ҳақида хулоса чиқариш имконини беради.

Норматив истеъмол бюджети — муайян шароитларда ижтимоий жиҳатдан нормал турмуш даражасини таъминлаш имконини берадиган аҳоли даромадлари даражаси. У айти шароитларда инсон нормал ҳаёт кечириши учун зарур бўлган ўртача даромад даражасини аниқлаш имконини беради.

Давлат мулки — давлат тегишли бўлган ва у умумдавлат манфаатларида фойдаланадиган умумий (бўлинмас) мулк шакли. Мазкур мулк давлат иқтисод секторининг негизини ташкил этади.

Қўшимча адабиётлар рўйхати

1. Закон Республики Узбекистан «Об органах самоуправления граждан». Новая редакция. - Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан № 5. 1999.

2. Налоговый Кодекс Республики Узбекистан. Т., Бюллетень «Финансовое законодательство Республики Узбекистан», приложение № 3. 2000.

3. Каримов И.А. «Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари». Т., «Ўзбекистон». 1996.

4. Филиппов Ю.В., Авдеева Т.Т. «Основы развития местного хозяйства». М., «Дело». 2000.

5. Якобсон Л.И. «Экономика общественного сектора. Основы теории государственных финансов». М., «Аспект-Пресс». 1996.

6. Иванов С.А. «Методы и рыночная технология экономического управления». М., «Дело и Сервис». 1999.

7. Васильев В.И. «Местное самоуправление». Учебное и научно-практическое пособие». М., Издание г-на Тихомирова М.Ю. 1999.

8. Олейник А.Н. «Институциональная экономика». М., Инфра - М. 2000.

9. Ertel D. Turning Negotiation Into a Corporate Copability. — Harvard Business Review, 1999, vol. 77, №3, p. 55-70

10. «Менеджмент. Мастерство». М., ЗАО «Олимп-бизнес». 1999.

11. Кравченко А.И. «Социология менеджмента». М., ЮНИТИ. 1999.

12. Бовыкин В. «Новый менеджмент». М., «Экономика». 1997.

13. Вершигора Е.Е. «Менеджмент». Учебное пособие. М., Инфра - М. 2000.

14. «Финансовый менеджмент». Под ред. Поляка Г.Б. М., «Финансы». 1997.

15. Глушенко В.В. «Менеджмент. Системные основы». М., НПЦ «Крылья». 2000.

16. Глушенко Е.В., Захарова Е.В. «Теория управления». М., «Вестник». 1997.

17. «Прогнозирование и планирование в условиях рынка». Учебное пособие. М., Инфра - М. 1999.

18. Басовский Л.Е. «Прогнозирование и планирование в условиях рынка». Учебное пособие. М., Инфра - М. 2001.

19. Карданская Н.Л. «Основы принятия управленческих решений». М., «Русская деловая литература». 1998.
20. Фатхутдинов Р.А. «Разработка управленческих решений». М., «Интел - Синтез». 1997.
21. Жданов С.А. «Экономические модели и методы в управлении». М., «Дело и Сервис». 2000.
22. Албистова Л.Н. «Технологии эффективного менеджмента». М., «Экспертное бюро». 1998.

**Котов Валентин Антонович,
Турдиев Собир Коилович**

МАҲАЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ ТАРТИБГА СОЛИШ

Ўқув қўлланма

Нашр учун маъсул:
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
Адабиёт жамғармаси директори
Қурбонмурод Жумаев
Мусаввир:
Акбарали Мамасолиев.

Теринга берилди 04.01.2004 й. Босишга рухсат этилди 20.01.2004 й.
Қоғоз формати 60x84 $\frac{1}{32}$. Офсет босма усулида босилди.
Нашр босма тобоғи 6. Нуҳаси 250.
Буюртма № 70

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт Жамғармаси нашриёти. 700000,
Тошкент, Ж-Непу, 1.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
босмахонасида чоп қилинди.
Тошкент шаҳри, Хадича Сулаймонова. 33-уй